

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

О. М. Вагіна

МОДЕЛІ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

Методичні рекомендації до семінарських занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Політологія»
освітньо-професійних програм «Політологія» та
«Міжнародна політика та політика національної безпеки»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 10
від 25 травня 2021 р.

Запоріжжя
2021

УДК: 324+342.8](076)
В124

Вагіна О. М. Моделі виборчих систем: методичні рекомендації до семінарських занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Політологія» освітньо-професійних програм «Політологія» та «Міжнародна політика та політика національної безпеки». Запоріжжя : ЗНУ, 2021. 69 с.

Методичні рекомендації до семінарських занять містять теми та плани семінарських занять відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Моделі виборчих систем», тематику есе та презентацій, питання для дискусії, перелік літератури та методичні рекомендації з підготовки до семінарських занять. Для діагностики рівня засвоєння знань запропоновано питання для самоконтролю та тестові завдання. Зміст основних понять курсу наведено у термінологічному словнику.

Видання сприятиме формуванню у студентів-політологів цілісного уявлення про сутність демократичних виборів, типи виборчих систем, світовий досвід функціонування виборчих систем на прикладах певних країн, що дозволить студентам використовувати теоретичні електоральні знання для вирішення практичних політичних завдань.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Політологія».

Рецензент *С. І. Кальцева, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології*

Відповідальний за випуск *Є. Г. Цокур, доктор політичних наук, професор кафедри політології*

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ВИБОРИ І ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС	7
Тема 1. Розвиток інституту виборів у світі.....	7
Тема 2. Формування інституту виборів на українських землях.....	10
Тема 3. Принципи виборчого права.....	14
Тема 4. Виборчий процес та його головні етапи.....	18
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТИПИ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ	22
Тема 5. Мажоритарна виборча система.....	22
Тема 6. Пропорційна виборча система.....	25
Тема 7. Змішана виборча система.....	30
ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ	33
ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ	39
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	41
СХЕМИ ДО КУРСУ	48
ДОДАТКИ	51
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	66

ВСТУП

Вибори є найважливішим інститутом сучасної демократії, головним і найбільш адекватним способом волевиявлення народу й його участі в управлінні державними і суспільними справами, через виборчі процедури народ визначає своїх представників і наділяє їх мандатом на здійснення його суверенних прав із реалізації влади. Важливе завдання демократичної держави – вдосконалення виборчої системи з метою найбільш повного й точного відображення волі виборців, підрахунку їхніх голосів, а також максимально ефективної діяльності обраних осіб і органів.

Проблема пошуку оптимальної моделі виборчої системи є актуальною для молодого Української держави, яка розбудовує соціальну, правову державу, формує відкрите громадське суспільство, реформує економічні відносини, консолідує політичну націю. Особливу роль у цих процесах відіграють вибори. Саме під час виборів та політична боротьба, що перманентно і часом приховано точиться між представниками різних соціально-політичних угруповань, виплескує назовні. І чим чіткіше постають у виборах різні політичні напрямки, рухи, об'єднання, тим виразніше й вагомніше свій підсумковий вердикт виголошують громадяни під час голосування.

Вивчення виборчих систем представляє для фахівців великий теоретичний інтерес, обумовлений можливостями кількісного моделювання, що відрізняє електоральну політологію від багатьох інших галузей політичної науки. Дана проблематика має також значний практичний інтерес, бо виборча система – важливий фактор у політичному житті будь-якої країни, й особливості виборчої системи здатні спричинити за собою широкі наслідки: від розколу партії до розпаду країни. Дослідження напрямку еволюції та аналіз особливостей виборчої системи країни створюють базу для прогнозування подальшого розвитку політичної системи в цілому.

Методичні рекомендації до семінарських занять розраховані на курс «Моделі виборчих систем», передбачений навчальним планом для студентів спеціальності «Політологія» факультету соціології та управління. Курс передбачає попереднє засвоєння політичної теорії. Тому важливою передумовою вивчення дисципліни «Моделі виборчих систем» є наявність знань із курсу «Вступ до спеціальності» в аспекті засвоєння основних понять політичної науки. Крім того, курс «Моделі виборчих систем» пов'язаний із курсом «Історія політичних вчень» в аспектах вивчення розвитку інституту виборів, становлення загального виборчого права; з курсом «Загальна теорія політики» в аспектах засвоєння основних понять із галузі електоральної політології, а саме: «вибори», «виборче право», «виборчий процес», «виборча система» тощо; з курсом «Політична культура» в аспекті формування уявлення про закономірний зв'язок між типом виборчої системи та політичною культурою. У рамках курсу «Моделі виборчих систем» відбувається актуалізація знань, отриманих студентами при вивченні названих дисциплін.

Курс «Моделі виборчих систем» складається з двох **розділів**.

1. Вибори і виборчий процес: історія політичних виборів, принципи сучасного виборчого права, загальні засади та процедури виборчого процесу, форми прямої демократії тощо.

2. Основні типи виборчих систем: загальна характеристика виборчої системи, її елементи, переваги та недоліки різних типів, сучасні моделі виборчих систем, роль політичних партій як суб'єктів виборів, еволюція виборчої системи України.

Метою викладання навчальної дисципліни «Моделі виборчих систем» є формування у студентів цілісного уявлення про сутність й особливості сучасних типів виборчих систем та вміння використовувати теоретичні знання для вирішення конкретних політичних питань.

Основними **завданнями** дисципліни «Моделі виборчих систем» є засвоєння студентами фундаментальних положень і категорій сучасної електоральної політології, базових характеристик та особливостей основних типів виборчих систем, формування у студентів поваги до принципів демократичного виборчого права та усвідомлення необхідності відповідальної політичної участі.

Знайомство з теоретичною частиною матеріалу курсу та аналіз особливостей виборчих систем у країнах з різними типами політичної культури та політичного режиму дозволять слухачам курсу адекватно орієнтуватися у реаліях сучасних виборчих процесів; протистояти політичному маніпулюванню. Курс націлений на підготовку студентів до самостійного вирішення теоретичних і практичних завдань, пов'язаних з електоральною проблематикою в сфері політики; а також на практичне застосування набутих знань у майбутній професійній діяльності, зокрема, під час проведення виборчих кампаній (участь в якості члена виборчої комісії, спостерігача, політтехнолога тощо).

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент зможе:

- ✓ отримати базові знання про основи електоральної політології, що буде сприяти розвитку загальної культури й соціалізації особистості, схильності до демократичних цінностей;
- ✓ аналізувати переваги та недоліки існуючих у світі моделей виборчих систем;
- ✓ прогнозувати політичні наслідки процесів, що відбуваються у виборчій системі та виборчому законодавстві України;
- ✓ брати участь у проведенні електоральних досліджень;
- ✓ покращити володіння навичками ведення політичного діалогу й політичної полеміки;
- ✓ розвинути такі інструментальні компетенції, як здатність до роботи в команді, здатність до аналізу та синтезу загальнонаукової інформації, здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких **результатів навчання (компетентностей)**:

- загальні компетентності: знання предметної області та розуміння професійної діяльності; здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою; здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології; здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні; здатність до роботи в команді;
- спеціальні предметні компетентності: здатність використовувати категорійно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки; здатність застосовувати політологічне мислення для розв'язання теоретичних та практичних проблем у політичній сфері на основі опанування класичною та сучасною політичною думкою; здатність описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах; здатність аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування; здатність презентувати результати теоретичних і прикладних досліджень для фахівців та нефаківців; здатність розроблення презентації до доповідей на наукові конференції в галузі політичних наук та державно-управлінської діяльності;
- результати навчання: вільно спілкуватися державною та однією з іноземних мов усно і письмово у професійній діяльності; розуміти історію, закономірності та етапи розвитку предметної сфери політології, знати її цінності та досягнення; вміти використовувати базовий категорійно-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки; вміти описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах; вміти аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування; презентувати результати теоретичних і прикладних досліджень фахівцям і широкій аудиторії, засобам масової інформації, експертам з інших галузей знань.

РОЗДІЛ 1. ВИБОРИ І ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС

Тема 1. РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ У СВІТІ

Мета: ознайомитися з історією світового виборчого процесу, визначити й охарактеризувати особливості кожного етапу розвитку інституту виборів, усвідомити наступність і послідовність формування засад сучасних виборчих процедур.

План

1. Первісна демократія.
2. Інститути афінської демократії.
3. Представницька демократія Стародавнього Риму.
4. Інститут парламентських виборів у середньовічній Англії.
5. Генеральні штати та виборчі процедури в середньовічній Франції.
6. Боротьба за загальне виборче право (к. XVIII–XX ст.).
7. Боротьба за рівні виборчі права жінок. Суфражизм.

Ключові поняття: ареопаг, вибори, гелієя, голосування, еклесія, жеребкування, загальне виборче право, кандидат, колегія архонтів, остракізм, парламент, первісна демократія ротація, суфражизм, тимократія.

Методичні вказівки до семінарського заняття

Підготовка до першого семінарського заняття передбачає актуалізацію знань студентів щодо основних понять курсу: «вибори», «народовладдя», «народ», «влада», «безпосередня демократія», «представницька демократія», «суб'єкти виборів», «виборець», «електорат», «виборчий корпус» тощо.

1. Готуючись до відповіді на перше питання, слід усвідомити, що час появи політики як особливої сфери суспільного життя, пов'язаної із здійсненням влади, приблизно співпадає із періодом виникнення найдавніших держав. Отже, безпідставно стверджувати, що інститут виборів існував у додержавні часи. Але слід розуміти, що в той період вже існували різноманітні форми волевиявлення одноплемінників. Студентам слід розкрити сутність поняття «первісна демократія». Для формування уявлення про ймовірні методи обрання вождів варто відшукати інформацію про подібні процеси у сучасних африканських, амазонських або полінезійських племен.

2. Працюючи над другим питанням, студентам необхідно чітко визначити роль і значення афінської демократії для розвитку світового виборчого процесу. Перш за все, слід охарактеризувати інститут народних зборів (еклесії); звернути увагу на походження термінів «голосування», «виборча скринька», «ротація» тощо. Для усвідомлення поступового процесу демократизації афінського державного ладу необхідно коротко охарактеризувати сутність та наслідки

політичних реформ Солона (тимократія, рада 400, гелієя), Клісфена (рада 500, демократична республіка), Ефіальта й Перикла (поділ влади, колегії). З огляду на тему заняття, особливу увагу слід звернути на виборчі процедури та методи обрання вищих урядовців: жеребкування, прийняття рішень більшістю голосів, відкрите голосування, делегування повноважень, таємне голосування (остракізм) тощо. Розглядаючи механізм формування інститутів афінської демократії, необхідно пояснити, яким категоріям населення надавалися політичні, зокрема виборчі, права.

3. Метою вивчення третього питання є ознайомлення з новими виборчими механізмами функціонування представницької демократії Стародавнього Риму. Для цього слід дізнатись, як відбувались вибори консулів, народних трибунів, сенаторів; пояснити походження терміну «кандидат» тощо. Для більш детального ознайомлення з давньоримськими методами передвиборчої боротьби варто проаналізувати пам'ятку Квінта Тулія Цицерона «Короткі настанови із здобуття консульства».

4. Четверте питання розкриває втілення традицій античної демократії у середньовіччі на прикладі формування інституту парламентських виборів в Англії. Студентам слід охарактеризувати історичне підґрунтя та причини виникнення парламентаризму в XIII ст., проаналізувати еволюцію виборчої процедури, розкрити значення понять «майновий ценз», «станово-представницький орган», «двопалатний парламент», «законодавчі повноваження». Варто також звернути увагу на формування уявлення про депутата та депутатську недоторканість.

5. Розвиток ідей парламентаризму й виборності студенти можуть прослідкувати під час вивчення виборчих процедур в середньовічній Франції. Необхідно визначити причини скликання та періодичність Генеральних штатів, проаналізувати їх станову структуру та принципи голосування. Окремо слід охарактеризувати механізм формування палат, зокрема, двоступеневу непряму процедуру виборів. У підсумку слід підкреслити набуття терміном «парламент» родового значення: сейм у Польщі, кортеси в Іспанії, Земські собори в Росії тощо.

6. Розгляд шостого питання доцільно розпочати із аналізу змін виборчого права та виборчої процедури, спричинених Французькою буржуазною революцією: обмеження майнового цензу, введення цензу осілості, зменшення вікового цензу. Студенти повинні усвідомити, що наслідком цих процесів стала розробка наприкінці XVIII ст. класичної теорії виборів: народний суверенітет, представницька демократія, вільний депутатський мандат. Особливу увагу слід звернути на етапи боротьби за загальне виборче право, порівняти час та умови його поширення в різних країнах. Підсумком розгляду питання може бути визначення наслідків введення загального виборчого права (поява масових партій, становлення партійної демократії тощо).

7. Останнє питання семінарського заняття присвячене боротьбі за рівні виборчі права жінок. Слід розкрити сутність поняття «суфражизм», пояснити причини та передумови розгортання руху за права жінок. Необхідно виділити

основні етапи руху, ознайомитись з ідеями його провідників та визначити особливості суфражизму в окремих країнах. Для ілюстрації результатів боротьби доцільно скласти хронологічну таблицю отримання жінками виборчих прав в окремих країнах та регіонах. Завершити вивчення питання слід аналізом сучасного стану забезпечення рівності виборчих прав жінок: гендерні квоти, гарантування певної кількості місць, приклади перемоги жінок на виборах. Рекомендується супроводжувати аналіз прикладами із сучасного політичного життя як України, так й інших країн.

Теми для написання есе

1. Передвиборча боротьба у Стародавньому Римі: актуальні ідеї чи застарілі принципи?
2. Британський парламент і його роль у становленні парламентаризму.
3. Жінки в політиці: права і можливості.

Теми презентацій

1. Етапи формування інституту виборів у світі.
2. Виборність і колегіальність за середньовіччя.
3. Жінка в українській політиці (на прикладі конкретної особистості).

Питання для самоконтролю

1. Поясніть походження терміну «голосування».
2. Яким чином забезпечувалась змінність посадовців у Стародавніх Афінах?
3. Чим можна пояснити максимальне залучення громадян Афін до справ полісу?
4. Опишіть процедуру остракізму.
5. Які категорії населення не брали участь у роботі афінських народних зборів?
6. Чи мав парламент Англії законодавчі повноваження у XIII-XIV ст.?
7. Якою була періодичність скликання Генеральних штатів?
8. В якій країні жінки вперше здобули виборчі права на парламентських виборах?
9. Яка з європейських країн останньою надала жінкам виборчі права?

Питання для дискусії

1. Чи можна стверджувати, що вибори як політичний інститут існували за первісного ладу?
2. Які ідеї Квінта Тулія Цицерона зберегли актуальність до сьогодні? (На основі аналізу пам'ятки «Короткі настанови із здобуття консульства»)
3. Чи забезпечено гендерну рівність серед депутатів парламенту України останнього скликання? Відповідь обґрунтуйте.

Література

1. Мазур О. Г. Виборчі системи: світовий досвід. Луганськ : Вид-во Східноукраїнського державного університету, 1999. 35 с.
2. Музиченко П. Вибори в історії України. *Юридичний вісник*. 1994. № 2. С. 34-38.
3. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. Київ : Знання, 2008. 556 с.
4. Чудаков М. Ф. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учеб. пособие для вузов по специальностям «Правоведение», «Политология», «Международное право». Минск : Харвест, 1998. 572 с.
5. Шаповал В. М. Конституційні системи зарубіжних країн. Київ : Вища школа, 1992. 135 с.

Тема 2. ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Мета: визначити основні етапи становлення інституту виборів на території українських земель, проаналізувати здобутки українців у формуванні і поширенні ідей виборності та демократизму.

План

1. Вибори у Запорізькій Січі, Гетьманщині й Слобожанщині (XVI-XVIII ст.).
2. Виборча практика у Російській імперії (до 1917 р.). Державні Думи.
3. Вибори у Західній Україні за часів панування Австрії та Польщі. Галицький сейм
4. Інститут виборів за часів УНР та ЗУНР. Українська Центральна Рада як орган представництва різних політичних сил.
5. Організація і проведення виборів за часів СРСР.

Ключові поняття: Боярська дума, військова демократія, віче, Галицький сейм, Генеральна рада, гетьман, Державна Дума, земства, козацькі ради, старшинська рада, Установчі збори, Центральна Рада.

Методичні вказівки до семінарського заняття

Під час підготовки до заняття, спираючись на знання з попередньої теми, необхідно порівняти формування виборчих процедур на території українських земель із аналогічними процесами в світі. Далі доцільним буде коротке ознайомлення із зародженням виборчих процесів на території сучасної України з найдавніших часів до XVI ст. Для цього слід розкрити поняття «військової демократії» у давніх слов'ян, охарактеризувати розвиток виборності за часів

Київської держави (зокрема, звернути увагу на елементи виборності під час проведення вічових зборів), зробити висновок про формування підґрунтя демократичних виборчих процедур у Давній Русі.

1. Перше питання семінарського заняття присвячене подальшому розвитку інституту виборності в Україні, що пов'язується з існуванням Запорізької Січі, Гетьманської держави і Слобідської України. Підставою об'єднання в одному питанні цих трьох державних утворень є притаманність їм спільної форми державного управління – демократичної республіки: носієм суверенної влади виступав весь народ, а всі державні інститути без винятків формувались тільки шляхом виборів. Студентам слід усвідомити, що виборчі засади були властиві українському козацтву від самого його виникнення в XVI ст. Для підтвердження цієї думки необхідно охарактеризувати устрій Запорозької Січі: визначити систему органів управління, звернути увагу на принципи формування й функціонування Січової ради, ознайомитись з характерними для козаків способами голосування. Від характеристики традицій самоврядування на Січі слід перейти до аналізу політичного устрою Гетьманщини. З огляду на тему й мету заняття, особливу увагу потрібно звернути на розвиток інституту виборів впродовж XVII-XVIII ст., підкреслити наявність широкої внутрішньої автономії навіть в умовах перебування у васальній залежності від Москви. Окремої характеристики потребує Конституція Пилипа Орлика 1710 р. («Правовий Уклад та Конституції відносно прав і вільностей війська Запорозького»), написана під значним впливом ідей західноєвропейського парламентаризму. Попри те, що Конституція не набула чинності, слід підкреслити, що це був перший нормативний акт писаного виборчого права України, оскільки він вперше фіксував принципи діяльності органів державної влади та порядок скликання вищого представницького органу – Генеральної Ради. Розглядаючи вибори у Слобожанщині, необхідно коротко згадати історію заселення цього регіону українцями та визначити особливості його геополітичного розташування. На підставі цього студенти повинні пояснити причини і сутність відмінностей політичного устрою цих земель: відсутність посади гетьмана, обмеженість виборчих прав козаків, довічне обрання полковників тощо.

2. Працюючи над другим питанням, студентам необхідно чітко визначити відмінність між українськими й московськими землями щодо поширення виборчих традицій. Для цього слід ознайомитись із засадами функціонування Земських соборів – станово-представницьких органів Московської держави XVII-XVIII ст. та охарактеризувати початки становлення російської виборчої системи у XIX ст. внаслідок проведення земської та міської реформ. Слід звернути увагу на наявність значних цензових обмежень та вузькі повноваження виборних земських управ та міських дум. Значним внеском у запровадження в Росії виборчого права, започаткування традицій і практики парламентаризму вважається утворення Державної думи – найвищої в імперії представницької законодавчої установи 1906–1917 рр. Необхідно визначити особливості виборів до Держдуми (багатоступеневість, поділ виборців на

чотири курії з різними нормами представництва тощо) та підкреслити, що Державна дума була першим досвідом парламентаризму на російських теренах. Далі слід розглянути спробу безуспішного скликання Всеросійських установчих зборів у січні 1918 р., вибори до яких проводилися за партійно-пропорційною системою. Студенти повинні усвідомити, що незважаючи на всі проблеми проведення виборів, вони сприяли еволюційній трансформації соціально-політичного стану російського суспільства, яке стояло на порозі насильницької революції.

3. Вивчення третього питання слід розпочати із згадки про отримання західними українцями першого досвіду парламентської діяльності внаслідок створення австрійського парламенту в 1848 р. Далі слід зупинитися на характеристиці особливостей виборів до заснованого в 1861 р. Галицького сейму – крайового представницького органу місцевого самоврядування (наявність курій, нерівне представництво, непрямі вибори, майнові цензи, обмеження виборчих прав жінок тощо). Особливу увагу варто звернути на виборчу реформу 1907 р. в Австро-Угорщині, внаслідок якої було запроваджено загальне виборче право. Слід зазначити верстви населення, які не отримали виборчих прав (жінки, військовослужбовці, молодь до 24 років) та підкреслити збереження привілеїв німецьких правлячих кіл. Завершити вивчення питання варто характеристикою участі українців у виборах до польського сейму під час перебування Західної України під Польщею.

4. Четверте питання присвячене розвитку теорії та практики українського парламентаризму в 1917-1918 рр. На основі отриманих раніше знань з історії України слід охарактеризувати процес становлення Української Центральної Ради як органу представництва різних політичних сил, проаналізувати еволюцію УЦР від міжпартійного органу до вищої представницької установи із законодавчими повноваженнями. Особливе місце в історії становлення інституту виборності посідають вибори до Установчих зборів УНР. Варто визначити позитивні демократичні тенденції виборів: загальне, рівне, пряме виборче право і таємне голосування з дотриманням принципу пропорційного представництва. Цікавим нововведенням було створення системи виборчих комісій на основі коаліційного членства. Варто звернути увагу й на ступінь регламентації всіх стадій виборчого процесу та існування системи судового захисту виборчих прав громадян. Ретельного вивчення потребує й виборчий закон, прийнятий у квітні 1919 р. Українською Національною радою ЗУНР, згідно з яким однопалатний сейм повинен був бути обраний за національно-пропорційною системою. Слід зазначити, що на той час такого демократичного на державному рівні забезпечення прав національних меншин при виборах законодавчих органів світова виборча практика не знала.

5. Організація і проведення виборів за часів СРСР мали свої особливості, бо ґрунтувались на тезі Леніна про неприйнятність парламентаризму як моделі організації політичної влади. На основі ознайомлення з джерелами студенти повинні усвідомити, що виборча практика за часів СРСР була перетворена на майже ритуальну, помпезно-декоративну процедуру обов'язкового засвідчення

громадянами лояльного ставлення до системи. Для розуміння сутності і значення виборів часів СРСР слід охарактеризувати повноваження Верховної Ради та інших представницьких органів, пояснити високий відсоток явки виборців, визначити функції виборів за умов недемократичних режимів. Студентам варто ознайомитись із порядком висування кандидатів, засобами агітації та особливостями процедури голосування, усвідомити безальтернативний характер виборів.

Теми для написання есе

1. Чи згодні Ви з тим, що виборчі засади були властиві українському козацтву від самого його виникнення?
2. Вибори на Січі: втілення демократії чи розгул анархії?
3. Чи можна вважати Конституцію П. Орлика першою в світі конституцією?

Теми презентацій

1. Віче як протопарламентська установа.
2. Вибори до Галицького сейму.
3. «Вибори без вибору»: як проходили вибори в СРСР.

Питання для самоконтролю

1. У чому сутність «військової демократії»?
2. Які верстви населення брали участь у вічевих зборах Київської держави?
3. Яким був порядок дебатів і прийняття рішень на вічевих зборах?
4. Який орган на Січі уособлював верховну законодавчу владу?
5. Назвіть характерні для козаків способи голосування.
6. У чому історичне та політичне значення Конституції П. Орлика?
7. Чим можна пояснити особливості політичного устрою Слобожанщини?
8. Чи існували елементи виборності в Росії до сер. XIX ст.?
9. Які виборні інституції виникли в Російській імперії у II пол. XIX ст.?
10. Коли отримали перший досвід парламентської діяльності жителі Наддніпрянської та Західної України?
11. За якою системою проводилися вибори до Всеросійських Установчих зборів?
12. Коли західні українці отримали загальне виборче право?
13. Назвіть позитивні демократичні тенденції виборів до Установчих зборів УНР.
14. Яким чином виборче законодавство ЗУНР забезпечувало рівні виборчі права національних меншин?
15. Чи були вибори за радянських часів змаганням за владу?

16. Чому вибори часів СРСР не виконували функцію рекрутування еліт?

Питання для дискусії

1. Чи мало віче часів Київської Русі загальнодержавне значення? Чому?
2. Як Ви вважаєте, чи могли вибори до Всеросійських Установчих зборів сприяти еволюційній трансформації російського суспільства наприкінці 1917 – на початку 1918 рр.?
3. Чи можна вважати Українську Центральну Раду вищим представницьким органом? Відповідь обґрунтуйте.

Література

1. Грабильнікова О. А. Історичні етапи становлення і розвитку інституту виборців в Україні. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 30-33.
2. Журавський В.С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми) : монографія. Київ : Парлам. вид-во, 2002. 344 с.
3. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія. Київ : Час Друку, 2011. 132 с.
4. Музиченко П. Вибори в історії України. *Юридичний вісник*. 1994. № 2. С. 34-38.

Тема 3. ПРИНЦИПИ ВИБОРЧОГО ПРАВА

Мета: ознайомитися з поняттям виборчого права, охарактеризувати його демократичні принципи, усвідомити причини й наслідки абсентеїзму.

План

1. Поняття виборчого права.
2. Джерела виборчого права: міжнародні та національні.
3. Адміністративна відповідальність за порушення виборчих прав: український та міжнародний досвід.
4. Демократичні принципи виборчого права.
5. Види виборчих цензів.
6. Абсентеїзм: причини й наслідки.

Ключові поняття: абсентеїзм, адміністративна відповідальність, активне виборче право, виборче право, Виборчий кодекс, вільне волевиявлення, необранність, несумісність, пасивне виборче право, таємне голосування, ценз.

Методичні вказівки до семінарського заняття

1. Підготовку до семінарського заняття слід розпочати з актуалізації розуміння політики як владної сфери життєдіяльності суспільства, яка регламентується правовими нормами, зокрема нормами виборчого права. Далі слід розглянути сутність поняття «виборче право» у широкому (об'єктивному) та вузькому (суб'єктивному) розумінні. Широке розуміння передбачає сприйняття виборчого права як одного з інститутів конституційного права. З огляду на контекст дисципліни, особливу увагу слід звернути на вузьке значення поняття – як право громадян брати участь у формуванні виборних інститутів влади. Для подальшого вивчення теми важливо чітко зрозуміти відмінність між активним виборчим правом (правом обирати) та пасивним виборчим правом (право бути обраним).

2. Під час вивчення другого питання слід повернутись до більш детальної характеристики виборчого права у широкому розумінні як системи правових норм, що регулюють процес формування представницьких органів і обрання службових осіб. Для більш глибокого розуміння сутності поняття необхідно ознайомитись із системою чинного виборчого законодавства України, яку складають 4 групи джерел виборчого права: Конституція України, система спеціальних законів України про вибори (у тому числі кодифікованих), нормативно-правові акти конституційного законодавства та положення нормативних актів суміжних галузей, що регулюють виборчий процес. Для повного розкриття питання варто коротко охарактеризувати основні законодавчі акти (або окремі розділи чи статті, присвячені регулюванню виборчого процесу). Особливо ретельно слід ознайомитись із Виборчим кодексом України 2019 р.: охарактеризувати його структуру, визначити важливі нововведення, підкреслити значення для формування виборчої системи України. Далі студенти повинні усвідомити, що попри унікальність виборчого законодавства кожної держави існують загальноновизнані у демократичному співтоваристві міжнародні норми і принципи, тому від характеристики національних джерел виборчого права доцільно перейти до розгляду міжнародних, серед яких – Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, інші міжнародні декларації й документи.

3. Працюючи над третім питанням, студентам необхідно чітко визначити зміст та співвідношення понять «юридична відповідальність», «адміністративна відповідальність» та «кримінальна відповідальність», визначити відмінності між ними. Далі слід більш детально зупинитись на характеристиці особливостей адміністративної відповідальності. На основі ознайомлення з Кодексом України про адміністративні правопорушення слід проаналізувати різні види правопорушень та відповідні види адміністративних стягнень. Наводячи конкретні приклади адміністративних порушень, необхідно звернути увагу на більший розмір стягнень, що накладаються на посадових осіб. Студентам треба обов'язково ознайомитись із розділом VIII Виборчого кодексу

України, який регулює порядок проведення передвиборчої агітації під час підготовки та проведення виборів. Необхідно охарактеризувати обмеження щодо ведення передвиборчої агітації; визначити сутність, ознаки та наслідки підкупу виборців. Наприкінці підготовки питання доцільним буде порівняння українського та міжнародного досвіду регулювання порушень у сфері виборчого права.

4. Четверте питання є найбільш змістовним з огляду на тему заняття. Під час підготовки треба визначити й охарактеризувати основні принципи виборчого права, які є загально визнаними у світовому демократичному співтоваристві. Слід почати із принципів обов'язковості й періодичності виборів, розкрити сутність поняття «загальність виборчого права» та «альтернативність виборів». Далі необхідно охарактеризувати засоби забезпечення рівності прав виборців та кандидатів, підкреслити значення принципу законності на всіх етапах виборчого процесу. Не менш важливо проаналізувати сутність та призначення принципів добровільного і таємного голосування, а також визначити засоби реалізації прозорості виборів. Характеристику принципів виборчого права слід супроводжувати конкретними прикладами їх реалізації в Україні або інших країнах світу. В якості висновку студенти повинні усвідомити прямий зв'язок між дотриманням основних принципів виборчого права та визнанням виборів демократичними, а їх результатів – легітимними.

5. Принцип загальності виборчого права завжди супроводжується додатковими обмежувальними умовами – виборчими цензами. Підготовку питання слід розпочати з ознайомлення з існуючими класифікаціями цензів: демократичні – недемократичні, технічні – охоронні – дискримінаційні, для активного та для пасивного виборчого права тощо. Далі варто перейти до більш детальної характеристики основних цензів. Для цього необхідно підкреслити значення цензу громадянства, визначити призначення цензу осілості, охарактеризувати існуючі вікові обмеження виборчих прав. Говорячи про майновий ценз, необхідно детально висвітлити його різновид – інститут грошової застави: визначити мету застосування та навести приклади втілення в Україні та інших країнах. Також слід охарактеризувати доцільність освітнього цензу, неприпустимість гендерних обмежень, навести приклади морального та інших цензів. Обов'язково треба звернути увагу на більшу вимогливість і жорсткість цензів, що застосовуються до пасивного виборчого права.

6. Працюючи над шостим питанням, студентам необхідно чітко визначити зміст поняття «абсентеїзм» та проаналізувати його причини (нецікавість виборчої кампанії, низький рівень політичної культури, усвідомлення власного політичного безсилля, високий рівень недовіри виборців політичним інститутам тощо). Особливо важливо визначити негативні наслідки абсентеїзму: як політичні, так і економічні. Після цього необхідно охарактеризувати засоби подолання абсентеїзму: моральні санкції, штрафи, позбавлення прав, ув'язнення тощо. Інформацію слід супроводжувати прикладами застосування санкцій у різних країнах світу. У підсумку підготовки

питання доцільно порівняти рівень абсентеїзму в світі та Україні та визначити ступінь актуальності цієї проблеми для Української держави.

Теми для написання есе

1. Виборчий кодекс України: невиправдані сподівання чи довгоочікувані новації?
2. Застосування виборчих цензів: доцільність чи дискримінація?
3. Чи варто боротися з абсентеїзмом?

Теми презентацій

1. Принципи виборчого права та їх реалізація в Україні.
2. Місцеві вибори-2020 (на прикладі м. Запоріжжя).
3. Виборчі цензи в Україні.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте значення поняття «виборче право» (у широкому та вузькому розумінні).
2. У чому відмінність між активним і пасивним виборчим правом?
3. Чи є виборче законодавство України кодифікованим?
4. Чому на посадових осіб накладаються санкції більшого розміру за порушення під час виборів?
5. Розкрийте сутність поняття «підкуп виборців».
6. Чому цензи для пасивного виборчого права є більш жорсткими, ніж до активного?
7. Поясніть формулу «Одна людина – один голос».
8. Назвіть засоби забезпечення таємниці голосування у сучасному світі.
9. Якими засобами реалізується принцип прозорості виборів?
10. З якою метою під час виборів використовують інститут грошової застави?
11. Які вікові цензи застосовуються у виборчому праві України?
12. Назвіть основні причини абсентеїзму.
13. У чому полягають негативні наслідки абсентеїзму?

Питання для дискусії

1. Чим можна пояснити той унікальний факт, що для національного за своєю природою виборчого права розроблені загальновизнані міжнародні стандарти?
2. На Вашу думку, чи доцільно й демократично застосовувати вікові цензи, зокрема для людей похилого віку?
3. Як Ви вважаєте, чи є абсентеїзм проблемою для України? Відповідь обґрунтуйте.

Література

1. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 10.05.2021).
2. Політологія. Навчально-методичний комплекс : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 704 с.
3. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. Київ : Знання, 2008. 556 с.
4. Політологія : підручник / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 568 с.
5. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів : [б. в.], 2010. 462 с. URL: <https://studopedia.info/7-5530.html> (дата звернення: 20.08.2018).

Тема 4. ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС ТА ЙОГО ГОЛОВНІ ЕТАПИ

Мета: розглянути вибори як процес, визначити та охарактеризувати основні етапи виборчого процесу.

План

1. Виборчий процес: сутність, суб'єкти, принципи.
2. Виборчий округ: поняття, види, утворення. Виборча геометрія.
3. Утворення виборчих органів.
4. Реєстрація виборців і кандидатів.
5. Висування і реєстрація кандидатів, складання партійних списків.
6. Стадія голосування та підведення підсумків виборів.

Ключові поняття: багатомандатний округ, виборча геометрія, виборча дільниця, виборча кампанія, виборча процедура, виборчий округ, виборчий процес, виборчий регіон, гендерна квота, голосування, одномандатний округ, передвиборча агітація, самовисування.

Методичні вказівки до семінарського заняття

1. Підготовку до першого питання семінарського заняття слід розпочати з усвідомлення сутності виборів як змінних у часі стадій єдиного виборчого процесу. На підставі вивченої попередньої теми необхідно актуалізувати знання про засади виборчого процесу у демократичних країнах (законність, плюралізм, гласність, відкритість, рівність тощо). Далі слід визначити основних суб'єктів виборчого процесу (виборці, кандидати, політичні партії та блоки, виборчі органи, офіційні спостерігачі тощо) й охарактеризувати їх роль та призначення під час виборів. Також студентам варто ознайомитись із значенням і співвідношенням понять «виборча процедура» і «виборча кампанія»: виборча

процедура регулює й регламентує проведення виборчої кампанії.

2. Працюючи над другим питанням, студентам необхідно чітко визначити зміст поняття «виборчий округ» та розглянути класифікацію округів за принципом формування: територіальні, національно-територіальні та виробничі. Доцільно навести приклади з історії щодо існування на території України різних видів округів. Але студенти повинні усвідомити, що чинне виборче законодавство України передбачає формування лише територіальних виборчих округів. Не менш важливим є поділ округів на одномандатні та багатомандатні. Слід розкрити значення цих понять і конкретизувати на прикладі проведення різних видів виборів в Україні (президентських, парламентських, місцевих тощо). У зв'язку із прийняттям Виборчого кодексу України обов'язково слід звернути увагу на поняття «виборчий регіон». Для розуміння особливостей формування округів варто ознайомитися з правилами їх утворення в різних країнах, а також сформулювати загальне уявлення про сутність «виборчої геометрії» (більш докладно це явище буде розглянуто у темі «Мажоритарна виборча система»). Далі необхідно розглянути поняття «виборча дільниця» та охарактеризувати різні види дільниць.

3. Розкрити третє питання студентам допоможе класифікація виборчих органів на центральні та територіальні. Слід почати із загальної характеристики призначення виборчих органів, а далі розглянути кожний вид окремо (доцільно – на прикладі України). На підставі ознайомлення із положеннями Закону України «Про Центральну виборчу комісію» необхідно визначити її правовий статус, процедуру формування, термін чинності, кількісний і якісний склад. Особливу увагу варто звернути на вимоги, що висуваються до кандидатів у члени ЦВК. Далі слід проаналізувати аналогічну інформацію щодо територіальних (окружних і дільничних) виборчих комісій. Доцільним буде порівняти статус і принципи діяльності центральних і територіальних виборчих органів, при цьому звернути увагу на те, що ЦВК є постійно діючим органом, на відміну від територіальних виборчих комісій.

4. Почати розгляд четвертого питання варто із визначення двох основних форм реєстрації виборців: обов'язкової та добровільної. Необхідно розкрити сутність цих форм, визначити наслідки їх застосування та проілюструвати прикладами конкретних країн. Далі слід більш детально розглянути механізм формування списків виборців в Україні. При цьому на основі отриманих під час вивчення попередньої теми знань про виборчі цензи необхідно охарактеризувати існуючі в Україні виборчі цензи, які є підставою для включення громадянина до списку виборців.

5. П'яте питання присвячене етапу визначення кола осіб, які займуть виборні посади. Почати бажано із визначення термінів початку та тривалості цієї стадії виборів (на прикладі України). Слід звернути увагу на скорочення термінів проведення цієї стадії протягом останнім виборчих кампаній в Україні. Далі треба ознайомитися з основними відомими світовій практиці способами висунування кандидатів: самовисунування, висунування групами виборців, політичними партіями або іншими громадськими об'єднаннями. Студенти

повинні усвідомити, що для кожного для кожного виду виборів в Україні характерне своє коло безпосередніх суб'єктів висування кандидатів. На основі ознайомлення із Виборчим кодексом України необхідно чітко визначити способи висування кандидатів: у Президенти України, у народні депутати, депутати місцевих рад різних рівнів та на посади міських, селищних і сільських голів. Слід зауважити, що на місцевих виборах право висування кандидатів залежить від кількості виборців у відповідній адміністративно-територіальній одиниці. Далі необхідно розглянути процес формування партійних списків, визначити їх види (більш детально це питання буде вивчатися в темі «Пропорційна виборча система»), звернути увагу на вимогу дотримання гендерної квоти. На підставі отриманих раніше знань про інститут грошової застави доцільно актуалізувати їх щодо використання грошової застави в Україні. Наприкінці вивчення питання бажано порівняти вимоги до реєстрації кандидатів в Україні та інших країнах світу.

6. Підготовка до останнього питання вимагає від студентів систематизувати знання щодо сутності, принципів, термінів та регулювання передвиборчої агітації. Бажано супроводжувати виклад інформації прикладами з виборчої практики різних країн. Необхідно виділити засоби переконання виборців та визначити новітні тенденції їх використання. Особливу увагу слід звернути на змішаний принцип фінансування передвиборчої агітації: за рахунок державних коштів та власних виборчих фондів. Переходячи до ознайомлення із стадією голосування, варто визначити сучасні його способи та розглянути особливості чинної процедури голосування в Україні. Далі необхідно коротко охарактеризувати стадії підведення підсумків виборів. Слід підкреслити, що завершується виборчий процес припиненням діяльності територіальних виборчих комісій (в Україні – через 15 днів після офіційного оприлюднення ЦВК результатів виборів).

Теми для написання есе

1. Проаналізуйте II тур виборів Президента України 2019 р. з точки зору переваг і недоліків організації виборчої кампанії обох кандидатів у Президенти.
2. Обов'язкова та добровільна форма реєстрації виборців: переваги й недоліки.
3. Інститут грошової застави: політична доцільність чи обмеження прав людини?

Теми презентацій

1. Процесуально-правові обмеження агітаційно-пропагандистської кампанії в Україні та світі.
2. Джерела та способи фінансування виборів: зарубіжний досвід та українська практика.
3. Організація та проведення виборчої кампанії.

Питання для самоконтролю

1. Яким є співвідношення понять «виборча процедура» і «виборча кампанія»?
2. Назвіть основних суб'єктів виборчого процесу.
3. За яким принципом формуються виборчі округи в Україні?
4. У чому відмінність між одномандатними та багатомандатними округами?
5. На скільки виборчих регіонів поділено територію України згідно з Виборчим кодексом?
6. Які види виборчих дільниць існують в Україні?
7. Чи є територіальні виборчі комісії постійно діючими органами?
8. Які вимоги висуваються до кандидатів у члени ЦВК?
9. Розкрийте сутність поняття «добровільна реєстрація виборців».
10. Які категорії громадян включають до списків виборців в Україні?
11. Які способи висування кандидатів існують у світовій практиці?
12. Яким шляхом здійснюється висування кандидатів на різних видах виборів в Україні?
13. У чому мета проведення «дня тиші»?
14. Які способи голосування існують у світі?
15. Назвіть останню стадію виборчого процесу.

Питання для дискусії

1. Як Ви вважаєте, чи тотожні поняття «вибори» та «голосування»? Відповідь обґрунтуйте.
2. Чи є доцільним, на Ваш погляд, застосування у виборчому процесі інституту грошової застави?
3. Чому стадія передвиборчої агітації в Україні супроводжується численними порушеннями?

Література

1. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 10.05.2021).
2. Конституція України. Харків : Веста ; Ранок, 2007. 64 с.; Конституція України *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
3. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text> (дата звернення: 10.05.2021).
4. Політологія. Навчально-методичний комплекс : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 704 с.
5. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів : [б. в.], 2010. 462 с. URL: <https://studopedia.info/7-5530.html> (дата звернення: 20.08.2018).

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТИПИ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

Тема 5. МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА

Мета: ознайомитися з поняттям та різновидами мажоритарної виборчої системи, проаналізувати переваги та недоліки її використання.

План

1. Мажоритарна система: поняття, ознаки, різновиди.
2. Мажоритарна система абсолютної більшості.
3. Мажоритарна система відносної більшості.
4. Переваги мажоритарної виборчої системи.
5. Істотні недоліки мажоритарної системи.

Ключові поняття: абсолютна більшість, виборча географія, виборча геометрія, відносна більшість, вільний мандат, двохтурова система, джерримендеринг, імперативний мандат, категоричний бюлетень, кваліфікована більшість, мажоритарна виборча система, ординальний бюлетень, перебалотування, преференційна система.

Методичні вказівки до семінарського заняття

Підготуватися до даного заняття студентам допоможе попереднє засвоєння матеріалу лекційного заняття про сутність, призначення, функції і критерії оцінки виборчих систем, а також про існуючі методи їх дослідження. Студенти повинні усвідомити значення виборчої системи та наявність зв'язків між типами виборчої та партійної систем країни.

1. Розпочати вивчення теми необхідно з пояснення сутності мажоритарної системи (в основі – принцип більшості) та усвідомлення, що вона є найдавнішою з-поміж існуючих у наш час виборчих систем. Слід зазначити, що округи при використанні мажоритарної системи є переважно одномандатними (для розуміння цього студентам треба актуалізувати відповідні знання з попередньої теми). Далі необхідно усвідомити, що мажоритарна система не припускає проведення виборів на чисто партійній основі, а виборці часто керуються при виборі не партійною приналежністю кандидатів, а особистими якостями політиків. Доречним буде порівняти існуючі різновиди депутатських мандатів (імперативний і вільний) та підкреслити, що депутати, обрані за мажоритарною системою, зберігають тісний зв'язок із виборцями та мають імперативний мандат. Не буде зайвим і розуміння механізму функціонування такого мандату (бажано на прикладі конкретних країн). Далі слід визначити та коротко охарактеризувати основні різновиди мажоритарної виборчої системи та навести приклади країн, що їх використовують.

2. Підготовку до другого питання семінарського заняття слід розпочати з визначення поняття «абсолютна більшість». При цьому важливо розуміти, що 50 % можуть рахуватися відносно різних показників: від загального числа зареєстрованих виборців до загального числа поданих дійсних голосів. Саме тому при застосуванні системи абсолютної більшості часто застосовують обов'язковий нижній поріг участі виборців у голосуванні. Далі необхідно визначити й охарактеризувати основні різновиди цієї системи. Щодо двохтурової системи, доцільно розглянути її сутність та проілюструвати особливості на прикладі президентських виборів України або Франції. Слід дати визначення понять «перебалотування», «система трьох турів», а також визначити найбільш суттєві переваги й недоліки двохтурової системи. Розгляду сутності преференційної системи повинно передувати розуміння відмінностей між категоричним та ординальним типами бюлетенів. Саме останній дає можливість рейтингування кандидатів в залежності від переваг виборців. Для чіткого розуміння механізму надання преференцій доцільно актуалізувати матеріал відповідної частини лекції. Після цього необхідно визначити переваги й недоліки такого голосування. У підсумку роботи над другим питанням слід проаналізувати наслідки (як позитивні, так і негативні) використання системи абсолютної більшості та визначити найбільш тісно пов'язаний із нею тип партійної системи.

3. Опрацювання третього питання студентам варто розпочати із чіткого усвідомлення сутності та особливостей системи відносної більшості: вимога простої більшості, проведення в один тур, переважання одномандатних округів, відсутність обов'язкового мінімуму участі виборців у голосуванні тощо. Важливим недоліком системи є неврахування голосів більшості виборців – для підтвердження цієї думки слід навести приклади із реальної політичної практики країн світу. На основі попереднього знайомства студентів із явищем «виборчої геометрії» (під час вивчення теми «Виборчий процес та його основні стадії») слід більш детально визначити мету та наслідки її застосування. Доцільним буде також розгляд історії появи цього явища: 1812 р., США, штат Массачусетс, губернатор Е. Джерри («джерримендеринг»). Для підтвердження розуміння наслідків застосування виборчої геометрії слід навести приклади з реальної практики проведення виборів за системою відносної більшості. У підсумку вивчення третього питання необхідно проаналізувати наслідки (позитивні й негативні) використання мажоритарної системи відносної більшості та визначити сприятливий для неї тип партійної системи.

4. Четверте питання має узагальнюючий характер: на підставі вже отриманих знань необхідно визначити переваги мажоритарної виборчої системи. Перш за все, слід зазначити про її простоту й зрозумілість виборцям, а також легкість і простоту підрахунку голосів. Важливою позитивною ознакою системи є збереження контакту депутатів із виборцями і, як наслідок, відстоювання депутатами інтересів регіонів. Студенти повинні вміти пояснити причини частого формування стабільних парламентів і створення ефективно працюючих одномандатних урядів. Слід подумати також і над тим, чому

використання мажоритарної виборчої системи часто має наслідком зростання якості обраних осіб.

5. Готуючись до п'ятого питання семінарського заняття, треба усвідомити, що негативні риси кожного типу виборчих систем є своєрідним продовженням рис позитивних і навпаки. Почати аналіз недоліків варто із факту неврахування голосів значної частини виборців (за системи відносної більшості – понад 50%), що може виступати джерелом потенційних політичних конфліктів. Далі студенти повинні пояснити, чому мажоритарна система веде до усунення від парламентської діяльності менш впливових партій. Обов'язково слід звернути увагу на такі негативні наслідки застосування мажоритарної системи, як виникнення диспропорцій між набраними голосами й отриманими мандатами; можливість впливу на результати виборів зі допомогою різноманітних маніпулятивних технологій тощо. Студенти повинні пояснити причини залежності результатів голосування від нарізання округів, а також захисту депутатами місцевих інтересів на шкоду загальнодержавним. Наприкінці розгляду питання необхідно підкреслити, що мажоритарна система послаблює роль партій і рухів в політичному житті держави та не може бути ефективною у суспільствах з несформованою політичною системою.

Теми для написання есе

1. Роль особистості лідера в умовах мажоритарної виборчої системи.
2. Мажоритарна система відносної більшості: реальна демократія чи відсутність справедливості?
3. За яких умов використання мажоритарної системи може бути ефективним?

Теми презентацій

1. Різновиди мажоритарної виборчої системи.
2. Досвід застосування мажоритарної виборчої системи в Україні.
3. Переваги й недоліки мажоритарної виборчої системи.

Питання для самоконтролю

1. Який принцип підрахунку голосів покладено в основу мажоритарної виборчої системи?
2. Який мандат отримують депутати, обрані за мажоритарною системою – вільний чи імперативний?
3. Наскільки результативною є система кваліфікованої більшості?
4. Як можна подолати нерезультативність мажоритарної системи абсолютної більшості?
5. З якою метою використовують ординальний бюлетень?
6. Який різновид мажоритарної системи і чому називають «Вестмінстерською системою»?

7. У чому сутність джерримендерингу?
8. Який з різновидів мажоритарної системи є найбільш прийнятним для країн із двопартійною системою?
9. Чи враховує мажоритарна система голоси, подані за переможених кандидатів?
10. Які маніпулятивні технології найчастіше використовуються з метою впливу на результати виборів за мажоритарною системою?
11. Чому депутати-мажоритарщики часто відстоюють інтереси регіонів?
12. Чи сприяє мажоритарна система зростанню якості депутатського корпусу?
13. Які вибори в Україні проводяться за мажоритарною системою?

Питання для дискусії

1. На Вашу думку, чи залежить ефективність виконання депутатами своїх повноважень від типу депутатського мандату? Відповідь обґрунтуйте.
2. За якого типу мажоритарної системи політичні партії, які є при владі, можуть суттєво впливати на результати виборів? Якими засобами?
3. Чи згодні Ви з тим, що мажоритарна система відносної більшості є однією з найменш демократичних виборчих систем? Чому?

Література

1. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / за ред. Ю. Ключковського. Київ : Логос, 2009. 500 с. URL: <http://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf> (дата звернення: 20.08.2018).
2. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія. Київ : Час Друку, 2011. 132 с.
3. Політологія. Навчально-методичний комплекс : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 704 с.
4. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. Київ : Знання, 2008. 556 с.
5. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів : [б. в.], 2010. 462 с. URL: <https://studopedia.info/7-5530.html> (дата звернення: 20.08.2018).

Тема 6. ПРОПОРЦІЙНА ВИБОРЧА СИСТЕМА

Мета: ознайомитися з поняттям та різновидами пропорційної виборчої системи, проаналізувати переваги та недоліки її використання.

План

1. Пропорційна виборча система: сутність, ознаки.
2. Виборчий поріг
3. Різновиди пропорційної виборчої системи.
4. Методи визначення результатів пропорційного голосування.
5. Переваги пропорційної виборчої системи.
6. Недоліки пропорційної виборчої системи.

Ключові поняття: блокування, виборча квота, виборчий поріг (бар'єр), відкритий список, жорсткий список, закритий список, звичайний список, метод виборчої квоти, метод дільників, обмежене пропорційне представництво, панашування, повне пропорційне представництво, правило найбільшого залишку, правило найбільшої середньої, пропорційна виборча система, регіональний список.

Методичні вказівки до семінарського заняття

1. Підготовку до першого питання семінарського заняття слід розпочати з актуалізації знань про сутність і призначення виборчої системи, а також особливості вивченої на попередньому занятті мажоритарної системи. На відміну від неї, головною ознакою пропорційної системи є пропорційний розподіл мандатів між політичними партіями. Студентам необхідно визначити чинники, що сприяли поширенню пропорційного представництва в Європі, та подумати, чому перші спроби використанні пропорційної системи мали місце саме наприкінці ХІХ ст. Після ознайомлення з сутністю пропорційної системи доцільно чітко визначити її головні відмінності від мажоритарної системи: принцип пропорційності, голосування за партії, виключно багатомандатні округи тощо. Бажано навести приклади використання системи у різних країнах. Студенти повинні усвідомити причини популярності пропорційної системи в країнах ЄС. У підсумку необхідно визначити, за яких умов пропорційна система демонструє свою ефективність (тип партійної системи, форма державного правління тощо).

2. Однією з особливостей пропорційної системи є застосування виборчого бар'єру. Студенти повинні зрозуміти сутність цього інструменту та усвідомити кінцеву мету застосування бар'єру – забезпечення стабільності подальшого функціонування парламенту та уряду. Необхідно ознайомитись із практикою застосування виборчого порогу в Україні та інших країнах, навести конкретні приклади. Працюючи над другим питанням, студентам слід подумати над тим, чи доцільно обмежувати участь політичних партій у роботі парламенту штучним загороджувальним бар'єром, чи є це справедливим, адже призводить до втрати поданих за дрібні партії голосів, які пропорційно розподіляються між партіями, що подолали виборчий поріг.

3. Підготовка третього питання вимагає ознайомлення студентів із різними класифікаціями пропорційних виборчих систем (відповідно до різних критеріїв). Розглядаючи системи повного та обмеженого пропорційного представництва, студенти повинні визначити їх головні відмінності: кількість багатомандатних округів і тип партійних списків. З огляду на норми Виборчого кодексу України, особливу увагу слід звернути на позитивні наслідки застосування регіональних партійних списків. За принципом розташування кандидатів у списку необхідно порівняти системи із звичайними та жорсткими списками. Далі слід проаналізувати досвід України та на основі цього визначити причини та наслідки тривалого періоду використання жорстких списків. Особливу увагу необхідно звернути на поділ пропорційних систем за впливом виборців на розташування кандидатів у списку. Студенти повинні охарактеризувати сутність та чітко усвідомити переваги й недоліки систем із закритими та відкритими списками. Для більш глибокого засвоєння матеріалу необхідно ознайомитись із різними способами забезпечення врахування преференцій виборців при застосуванні відкритих списків (бажано проілюструвати ці способи конкретними прикладами з виборчої практики різних країн). Завершити розгляд питання варто аналізом першого досвіду застосування в Україні відкритих списків на місцевих виборах 2020 р. та розглядом норм Виборчого кодексу щодо типу пропорційної виборчої системи на парламентських виборах в Україні.

4. Четверте питання семінарського заняття має більш прикладне спрямування та передбачає ознайомлення студентів із методами визначення результатів пропорційного голосування. Для характеристики першої групи методів слід визначити поняття виборчої квоти як питомої ваги мандату та коротко охарактеризувати способи її визначення (квота Т. Гейра, квота Е. Гагенбах-Бішоффа, квота Г. Друпа). Студенти повинні зрозуміти помітний недолік цих методів у вигляді залишків невикористаних голосів і нерозподілених мандатів. Подолати цей недолік можна проведенням подальшого розподілу мандатів за правилом найбільшого залишку (метод О. Гамільтона) або найбільшої середньої (метод Т. Джефферсона). Розглядаючи наслідки застосування цих методик, необхідно визначити, яким політичним партіям сприяє їх використання, після чого зазначити переваги й недоліки використання методу виборчої квоти. Далі необхідно розкрити сутність методу дільників, коротко охарактеризувати його численні варіації (методи Д'Ондта, Імперіалі, Сен-Лагю тощо) та порівняти обидві групи методів між собою.

5. Готуючись до п'ятого питання, необхідно визначити суттєві переваги пропорційної виборчої системи, у порівнянні з мажоритарною системою. Перш за все, варто підкреслити забезпечення більш адекватного представництва політичних сил та врахування всього спектру суспільних інтересів. Далі студенти повинні акцентувати увагу на математичній точності системи, що дозволяє скоротити кількість неврахованих голосів виборців. Крім того, важливими перевагами є забезпечення представництва меншостей та суттєве звуження можливостей для маніпуляції голосами виборців, на відміну від

мажоритарної системи. Особливу увагу слід звернути на сприянні використання пропорційної системи розвитку багатопартійності та чіткому партійному структуруванню парламенту. У підсумку студентам необхідно визначити, за яких умов використання пропорційної системи є більш доцільним і виправданим та чи наявні такі умови в сучасній Україні.

6. Розглядаючи недоліки пропорційної виборчої системи, слід пам'ятати, що вони завжди є продовженням переваг. Для початку треба зазначити слабкий зв'язок кандидатів з виборцями та відсутність незалежних кандидатів, на відміну від мажоритарної системи. Студенти повинні визначити та пояснити такі негативні наслідки застосування пропорційної системи, як збільшення впливу партійної еліти при формуванні виборчих списків (особливо при використанні закритих списків), можливість «продажу» місць у партійних списках, посилення контролю партії над депутатами, залежність останніх від партійної фракції у парламенті. Необхідно пояснити, чому застосування пропорційної системи негативно впливає на стабільність роботи парламенту та сприяє формуванню менш ефективних урядів. Для підтвердження виділених недоліків бажано проаналізувати досвід України у використанні пропорційної системи під час парламентських виборів 2006 та 2007 рр.

Теми для написання есе

1. Чим можна пояснити популярність пропорційної виборчої системи у переважній більшості країн ЄС?
2. Чи доцільним є обрання Верховної Ради України за пропорційною системою?
3. Чому сучасну західноєвропейську демократію часто називають партійною демократією?

Теми презентацій

1. Методи пропорційного підрахунку голосів.
2. Виборча інженерія як найпоширеніший вид політичного маркетингу.
3. Досвід застосування пропорційної виборчої системи в Україні.

Питання для самоконтролю

1. Коли і де було вперше використано пропорційну виборчу систему?
2. Назвіть чинники, що сприяли поширенню пропорційної системи.
3. Чи може пропорційна система застосовуватися в одномандатних округах?
4. З якою метою використовують виборчий бар'єр?
5. Який виборчий бар'єр застосовувався на останніх парламентських виборах в Україні?

6. Який тип партійної системи найбільш вдало поєднується з використанням пропорційної системи?

7. У чому позитивні наслідки використання регіональних партійних списків?

8. Коли і на яких виборах в Україні було вперше використано відкриті партійні списки??

9. Що таке виборча квота?

10. У чому головна перевага методу дільників?

11. Яка система забезпечує більш адекватне представництво політичних інтересів: мажоритарна чи пропорційна?

12. Чому пропорційне представництво підвищує інтерес громадян до політичних проблем?

13. Чи можливо застосування при пропорційній системі явища джерримендерингу?

14. Який зв'язок між пропорційною системою та формуванням коаліційного уряду?

15. Чому використання пропорційної системи часто супроводжується достроковими виборами?

Питання для дискусії

1. Яка з виборчих уявляється Вам більш демократичною: мажоритарна чи пропорційна? Поясніть свій вибір.

2. Який метод розподілу мандатів при пропорційному підрахунку здається Вам більш оптимальним? Чому?

3. Чи завжди пропорційна виборча система негативно впливає на стабільність роботи парламенту та сприяє формуванню менш ефективного уряду? Відповідь обґрунтуйте.

Література

1. Вагіна О. М. Методи визначення результатів пропорційного голосування: різновиди й особливості застосування. *Гілея*. 2017. Вип. 127. С. 325-330.
2. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення : аналітична доповідь / за заг. ред. к. філос. н. О. А. Фісуна. Київ : ШСД, 2007. 120 с.
3. Політологія. Навчально-методичний комплекс : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 704 с.
4. Романюк А. Оцінка переваг і проблем пропорційної виборчої системи на прикладі країн Західної Європи та у світлі парламентських виборів в Україні у 2006 році. *Вибори та демократія*. 2006. № 3. С. 4-10.
5. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів : [б. в.], 2010. 462 с. URL: <https://studopedia.info/7-5530.html> (дата звернення: 20.08.2018).

Тема 7. ЗМІШАНА ВИБОРЧА СИСТЕМА

Мета: ознайомитися з поняттям та різновидами змішаної виборчої системи, проаналізувати переваги та недоліки її використання.

План

1. Змішана виборча система: сутність, ознаки.
2. Різновиди змішаної виборчої системи.
3. Переваги й недоліки змішаної виборчої системи.

*✍ **Ключові поняття:** змішана виборча система, змішана паралельна система, змішана пропорційна система, лінійне змішування, напівпропорційна система, система мінімального представництва, структурне змішування.*

Методичні вказівки до семінарського заняття

1. Працюючи над першим питанням, студентам необхідно чітко усвідомити сутність змішаної виборчої системи як спроби поєднання двох систем представництва: пропорційної й мажоритарної. Далі слід визначити мету застосування цієї системи – подолання недоліків і використання переваг мажоритарної і пропорційної виборчих систем. На відміну від останніх, змішану систему активно почали використовувати пізніше – після Другої світової війни. Необхідно ознайомитись із процедурою змішаного голосування за допомогою двох бюлетенів. Далі необхідно пояснити, чому змішані системи мають явний перехідний характер у країнах з несталими демократичними традиціями. Для підтвердження своїх міркувань варто звернутися до досвіду використання Україною змішаної системи на парламентських виборах 1998 та 2002 рр. та ознайомитись із порядком змішаного голосування. З іншого боку, на прикладі Німеччини можна проілюструвати ефективність змішаної системи і в стабільних демократичних країнах. У підсумку необхідно підкреслити, що змішана система являє собою компроміс між справедливим представництвом у парламенті політичних і регіональних інтересів, з одного боку, та парламентською й урядовою стабільністю, з іншого.

2. Підготовка до другого питання вимагає усвідомлення існування великої кількості різновидів змішаної системи. Ознайомлення з ними слід розпочати з розгляду систем лінійного і структурного змішування. Для цього необхідно визначити їх сутність й особливості та навести приклади застосування. Щодо лінійного змішування, доцільно буде більш детально зупинитися на характеристиці змішаної системи в Німеччині як прикладі довготривалого й ефективного її використання. Студенти повинні пояснити, на підставі чого німецьку систему називають змішаною пропорційною системою та чому німецькі коаліційні уряди зазвичай стабільні. Варто ознайомитись також із прикладами змішаних паралельних систем (Грузія, Литва), де пропорційна і мажоритарна складові діють незалежно одна від одної. Студенти

повинні помітити різні варіації співвідношення між двома складовими виборчої системи: від рівноваги (50/50) до крайнощів (90/10). Далі необхідно розглянути структурне змішування, характерне для країн із двопалатним парламентом та навести приклади його використання. Наприкінці розгляду питання доцільно буде звернутись до українського досвіду застосування змішаної виборчої системи та розглянути її особливості на прикладі результатів парламентських виборів 2012, 2014 або 2019 рр.

3. Останнє питання семінарського заняття присвячене аналізу переваг і недоліків змішаної виборчої системи. Слід розпочати з того, що змішана система підвищує мотивацію пересічного виборця через можливість долучитися до загальнонаціональної політики. Далі студенти повинні визначити, що змішана виборча система зберігає такі переваги мажоритарної, як укрупнення політичних партій або блоків, забезпечення формування стійкого уряду, збереження зв'язку між виборцями й депутатами. Щодо переваг, які забезпечує пропорційна складова, то варто підкреслити сприяння розвитку політичних партій та забезпечення достатнього представництва регіонів, соціо-етнічних груп і партій. Аналізуючи недоліки змішаної виборчої системи, необхідно зазначити її загальну нестабільність, складність у технічному плані, появу депутатів із подвійним статусом тощо. У підсумку бажано проілюструвати виявлені переваги й недоліки на прикладі українського парламенту, обраного за змішаною системою.

Теми для написання есе

1. Чи сприяє змішана виборча система формуванню ефективної партійної системи?
2. Чи доцільним є використання змішаної системи на виборах народних депутатів України?
3. За яких політичних умов змішана виборча система є ефективною?

Теми презентацій

1. Різновиди змішаної виборчої системи.
2. Світовий досвід застосування змішаної виборчої системи.
3. Досвід застосування змішаної виборчої системи в Україні.

Питання для самоконтролю

1. У чому сутність змішаної виборчої системи?
2. Коли і де було вперше використано змішану систему?
3. Як відбувається голосування за змішаною системою?
4. Чи може бути ефективною змішана система у стабільних демократичних країнах?
5. У чому відмінність між лінійним і структурним змішуванням?
6. Які переваги мажоритарної системи зберігає змішана виборча система?

7. Що обумовлює часту нестабільність змішаних систем??
8. Коли в Україні було вперше використано змішану систему?

Питання для дискусії

1. Згідно із Виборчим кодексом України 2019 р. наступні парламентські вибори будуть проведені за пропорційною системою. Чи вважаєте Ви доцільним заміну змішаної системи пропорційною? Відповідь обґрунтуйте.
2. Чому змішані системи мають явний перехідний характер у країнах з несталими демократичними традиціями?
3. Чи згодні Ви з думкою М. Томенка: «змішана система дещо привабливіша для простого виборця. Наявність загальнонаціональних списків виборчих блоків посилює суспільний інтерес та привертає увагу до перипетій політичної боротьби».

Література

1. Вагіна О. М. Змішана виборча система: світовий досвід застосування. *Вибори та демократія*. 2011. № 1-2 (27-28). С. 27-36.
2. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / за ред. Ю. Ключковського. Київ : Логос, 2009. 500 с. URL: <http://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf> (дата звернення: 20.08.2018).
3. Політологія. Навчально-методичний комплекс : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 704 с.
4. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. Київ : Знання, 2008. 556 с.
5. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів : [б. в.], 2010. 462 с. URL: <https://studopedia.info/7-5530.html> (дата звернення: 20.08.2018).

ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ

ТЕСТ 1

1. Поняття «голосування» прийшло до нас з:
  - а) античної Спарти;
  - б) античних Афін;
  - в) стародавнього Риму;
  - г) середньовічних республік Новгороду і Пскова.

2. Вищий судовий і урядовий контролюючий орган Стародавніх Афін мав назву:
  - а) еклесія;
  - б) ареопаг;
  - в) буле;
  - г) гелієя.

3. Поняття «кандидат» вперше з'явилося:
  - а) в античній Спарті;
  - б) у стародавньому Римі;
  - в) у середньовічній Франції;
  - г) у Стародавньому Китаї.

4. Встановіть відповідність між країною та назвою її представницького органу:

Велика Британія	Генеральні штати;
Франція	парламент;
Іспанія	сейм;
Польща	кортес.

5. Останніми серед європейських країн виборчі права отримали жінки в:
  - а) Швейцарії;
  - б) Ліхтенштейні;
  - в) Португалії;
  - г) Італії.

ТЕСТ 2

1. Січова Рада збиралася:
  - а) 1 січня і 1 жовтня;
  - б) 1 січня і 14 жовтня;
  - в) на Різдво і Великдень;
  - г) на свята Різдва, Великодня, Спаса, Покрови.

2. Кошового отамана обирали:

- а) на один рік;
- б) на три роки;
- в) на п'ять років;
- г) довічно.

3. Станово-представницький орган Московської держави XVI–XVII ст. мав назву:

- а) Земський Собор;
- б) Боярська Дума;
- в) Сенат;
- г) Державна Дума.

4. Західні українці отримали перший досвід парламентської діяльності в:

- а) 1833 р.;
- б) 1848 р.;
- в) 1890 р.;
- г) 1907 р.

5. Яку функцію виконували вибори за радянських часів?

- а) змагання за владу;
- б) рекрутування еліт;
- в) артикуляції інтересів;
- г) політичного маніпулювання.

ТЕСТ 3

1. Право всіх дієздатних громадян, які досягли певного віку, брати участь у виборах, характеризує:

- а) загальність виборчого права;
- б) рівність виборчого права;
- в) обов'язковість виборчого права;
- г) таємність голосування.

2. Активне виборче право громадяни України набувають з:

- а) 18 років;
- б) 21 року;
- в) 25 років;
- г) 35 років.

3. Виборчого права в Україні позбавлені:

- а) особи, що відбувають покарання за вироком суду;
- б) громадяни, які в судовому порядку визнані недієздатними;
- в) особи, які посідають певні державні посади;
- г) військовослужбовці.

4. Ценз осілості для обрання на посаду Президента України складає:
- а) останніх 3 роки;
  - б) останніх 5 років;
  - в) останніх 7 років;
  - г) останніх 10 років.
5. Обмеження принципу загальності виборчого права додатковими умовами має назву:
- а) мандат;
  - б) ценз;
  - в) абсентеїзм;
  - г) електорат.

ТЕСТ 4

1. Виборча кампанія – це:
- а) заходи держави з організації і проведення виборів;
  - б) діяльність, яка здійснюється в певній, чітко визначеній виборчим законодавством послідовності, і складається з кількох стадій;
  - в) спосіб формування органів влади і управління через вираження, за певними правилами, політичної волі громадян;
  - г) дії безпосередніх учасників виборів з висування кандидатів, розробки передвиборчих програм, агітації тощо.
2. За чинною конституційною нормою чергові вибори Президента України відбуваються в:
- а) останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента;
  - б) останню неділю жовтня останнього року повноважень Президента;
  - в) останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента;
  - г) останню неділю останнього місяця четвертого року повноважень Президента.
3. В якій з країн використовується добровільна форма реєстрації виборців:
- а) Україна;
  - б) США;
  - в) Росія;
  - г) Білорусь.
4. Чинне виборче законодавство України передбачає формування виборчих округів:
- а) лише за територіальним принципом;
  - б) за національно-територіальним принципом;
  - в) за територіальним і виробничим принципами;

г) за громадсько-організаційним принципом.

5. Кандидатом у народні депутати України може стати громадянин, не молодший:

- а) 18 років;
- б) 21 року;
- в) 30 років;
- г) 35 років.

ТЕСТ 5

1. Найстарішою із сучасних виборчих систем є:

- а) мажоритарна система відносної більшості
- б) мажоритарна система абсолютної більшості
- в) пропорційна система
- г) змішана система

2. Мажоритарна система відносної більшості, як правило, сприяє:

- а) появі численних та відносно стабільних партій
- б) формуванню багатопартійності
- в) становленню двопартійної системи
- г) формуванню стабільних партійних блоків

3. Джерримендеринг вперше було використано в:

- а) Великій Британії
- б) Франції
- в) США
- г) Австралії

4. Яку виборчу систему називають «Французькою»?

- а) мажоритарну систему відносної більшості
- б) мажоритарну систему абсолютної більшості
- в) пропорційну систему
- г) змішану систему

5. До переваг мажоритарної системи НЕ належить:

- а) простота й зрозумілість виборцям
- б) відстоювання інтересів регіонів
- в) стабільність парламентів і урядів
- г) адекватне представництво політичних сил

ТЕСТ 6

1. Пропорційну систему вперше було застосовано в:

- а) Швейцарії
- б) Бельгії
- в) Данії
- г) Фінляндії

2. Виборці можуть змінити порядок розташування кандидатів у партійному списку при:

- а) системі закритих списків
- б) системі відкритих списків
- в) системі звичайних списків
- г) системі жорстких списків

3. Прізвища кандидатів розташовано у списку у пріоритетному порядку при:

- а) системі закритих списків
- б) системі відкритих списків
- в) системі звичайних списків
- г) системі жорстких списків

4. Метод дільників для пропорційного розподілу мандатів запропонував:

- а) Віктор д'Ондр
- б) системі Томас Гейр
- в) Генрі Друп
- г) Едуард Гагенбах-Бішофф

5. Недоліком пропорційної системи є:

- а) слабкий зв'язок кандидата з виборцями
- б) системі залежність результатів голосування від нарізання округів
- в) часте проведення другого туру виборів
- г) неадекватне представництво політичних сил

ТЕСТ 7

1. Наймолодшою із сучасних виборчих систем є:

- а) мажоритарна система відносної більшості
- б) мажоритарна система абсолютної більшості
- в) пропорційна система
- г) змішана система

2. Виборчий поріг в Україні (на останніх парламентських виборах) дорівнював:

- а) 1%
- б) 3%
- в) 4%
- г) 5%

3. Змішану систему вперше було застосовано в:

- а) Швейцарії
- б) Бельгії
- в) США
- г) Данії

4. Змішана виборча система використовувалась в Україні під час парламентських виборів:

- а) 1994 і 2002 рр.
- б) 2006 і 2014 рр.
- в) 1998 і 2012 рр.
- г) 1990 і 2007 рр.

5. Який тип виборчої системи діяв на парламентських виборах 2019 р. в Україні?

- а) пропорційна система із загальнонаціональними жорсткими відкритими списками
- б) змішана лінійна система
- в) мажоритарна система відносної більшості
- г) пропорційна система із загальнонаціональними жорсткими закритими списками

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

Підсумковий контроль проводиться по закінченні вивчення курсу з метою оцінювання результатів засвоєння студентами навчальної дисципліни на завершальному етапі. Підсумковий контроль відбувається у формі заліку, який може складатися з різних видів роботи:

1. розгорнутої усної відповіді на теоретичне питання з переліку;
2. виконання практичного завдання;
3. короткого визначення 2 ключових понять курсу із термінологічного словника;
4. виконання тестових завдань, які передбачають вибір одного правильного варіанту відповіді із запропонованих.

Теоретичні питання

1. Вибори: поняття, суб'єкти, класифікація.
2. Функції виборів за різних політичних режимів.
3. Суспільні вибори у найдавніші часи. Первісна демократія.
4. Політичні вибори за часів античності.
5. Інститут парламентських виборів у середньовічній Англії.
6. Генеральні штати та виборчі процедури в середньовічній Франції.
7. Історія боротьби за загальне виборче право.
8. Боротьба за рівні виборчі права жінок. Суфражизм.
9. Вибори за часів Київської Русі. Віче.
10. Вибори у Запорізькій Січі, Гетьманській державі й Слобідській Україні (XVI – XVIII ст.). Конституція Пилипа Орлика.
11. Вибори у Західній Україні за часів панування Австрії та Польщі.
12. Вибори в Російській імперії (к. XIX - поч. XX ст.).
13. Розвиток теорії та практики українського парламентаризму в 1917-1918 рр.
14. Організація й проведення виборів за часів СРСР.
15. Поняття виборчого права. Активне та пасивне виборче право.
16. Джерела виборчого права: міжнародні та національні.
17. Демократичні принципи виборчого права.
18. Види виборчих цензів.
19. Поняття виборчого процесу. Призначення дати виборів.
20. Створення виборчих округів та виборчих органів.
21. Реєстрація виборців та кандидатів, складання партійних списків.
22. Проблема фінансування виборів. Характеристика джерел фінансування.
23. Передвиборча пропаганда й агітація та їх правове регулювання.
24. Процедура голосування. Встановлення підсумків голосування.
25. Поняття референдуму і плебісциту.
26. Предмети референдумів. Класифікація референдумів.
27. Правові основи та політичні наслідки проведення референдумів в Україні.
28. Абсентеїзм: причини, наслідки, засоби подолання.

29. Призначення та функції виборчих систем.
30. Методи дослідження й критерії оцінки виборчих систем.
31. Мажоритарна виборча система абсолютної більшості.
32. Мажоритарна виборча система відносної більшості.
33. Мажоритарна виборча система кваліфікованої більшості.
34. Переваги мажоритарної виборчої системи.
35. Істотні недоліки мажоритарної виборчої системи.
36. Пропорційна виборча система: сутність, ознаки.
37. Різновиди пропорційної виборчої системи.
38. Поняття і призначення виборчого бар'єру.
39. Переваги пропорційної виборчої системи.
40. Недоліки пропорційної виборчої системи.
41. Змішана виборча система: сутність, ознаки.
42. Різновиди змішаної виборчої системи.
43. Переваги й недоліки змішаної виборчої системи.
44. Виборча і партійна системи: специфіка взаємозв'язку. Закони Дюверже.
45. Джерримендеринг.
46. Президентські вибори в Україні.
47. Еволюція виборчої системи України: парламентські вибори (з 1991 р.).
48. Шляхи та напрямки вдосконалення виборчої системи України: аналіз Виборчого кодексу.

Практичні завдання

1. Чи вважаєте Ви, що абсентеїзм є проблемою для України? Відповідь обґрунтуйте.
2. Порівняйте функції виборів за різних політичних режимів.
3. На Вашу думку, яка виборча система є на сьогодні найбільш прийнятною для України? Відповідь обґрунтуйте.
4. Складіть глосарій (термін + тлумачення) основних понять, які безпосередньо стосуються теми «Стадії виборчого процесу» (в алфавітному порядку).
5. Як Ви вважаєте, за яких умов може бути ефективною безпосередня демократія?
6. Проаналізуйте II тур виборів Президента України 2019 р. з точки зору переваг і недоліків організації виборчої кампанії обох кандидатів у Президенти.
7. Порівняйте ефективність парламентів, сформованих за різними типами виборчих систем.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсентеїзм – ухилення виборців від участі в голосуванні на виборах парламенту, президента, місцевих органів влади і т.ін.

Агітація (лат. *agitatio* – приведення в рух, спонукання) – поширення політичних ідей та гасел з метою впливу на суспільну свідомість і настрої народних мас, спонукання їх до цілеспрямованої активності, політичних дій; один із поширених засобів політичної боротьби.

Активне виборче право – право громадян брати участь у виборах до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування.

Більшість – кількісне переважання прихильників якоїсь ідеї чи рішення над їхніми противниками. Розрізняють Б. відносну – хоча б на один голос більше від суперника чи альтернативної пропозиції; абсолютну – коли на користь якогось рішення віддали свої голоси 50% голосуючих плюс ще хоча б один; кваліфіковану (конституційну), яка може дорівнювати двом третинам або навіть трьом чвертям усього складу тих, хто приймає рішення або здійснює обрання.

Біпартизм – партійна система, в якій визначальну роль відіграють дві основні партії, які перемагаючи на виборах, змінюють одна одну при владі. Б. не виключає існування інших партій, проте справжнє суперництво за владу ведеться між двома основними партіями, а жодна з інших не бере реальної участі в управлінні державою.

Вибори – процедура обрання або висунення певних осіб способом відкритого чи закритого (таємного) голосування; найбільш поширений механізм створення органів та інститутів влади.

Вибори політичні – комплекс заходів, пов'язаних з виборами президента, формування керівних органів держав на всіх її рівнях, партій, суспільно-політичних організацій шляхом обрання представників до їхнього складу, а також делегатів на представницькі збори, конференції тощо.

Виборча кампанія – дії безпосередніх учасників виборів, що змагаються на виборах сторін (партій, різних суспільних організацій, самих кандидатів).

Виборча квота (лат. *quot* - скільки) – передбачена законом кількість голосів виборців, необхідних для обрання одного депутата від відповідного виборчого округу, тобто для отримання політичною партією (виборчим блоком політичних партій) - суб'єктом виборчого процесу одного депутатського мандата у парламенті, який обирається за партійно-представницьким принципом на основі пропорційної виборчої системи, що визначається шляхом ділення сумарної кількості голосів виборців на число депутатських мандатів виборчого округу або місць у парламенті, кількість яких встановлена законом.

Виборча система – сукупність передбачених законом виборчих процедур, пов'язаних із формуванням органів влади; порядок формування виборчих органів держави. Традиційними і найрозповсюдженішими виборчими системами є пропорційна (система представництва політичних партій) та мажоритарна (система більшості) та змішана (мажоритарно-пропорційна).

Виборче право – система правових норм, які регулюють процес формування представницьких органів і обрання службових осіб; право громадян обрати та бути обраними до представницьких органів держави.

Виборчий блок (англ. *bloc* - союз, об'єднання) – об'єднання двох чи кількох політичних партій, утворене для досягнення спільних політичних цілей, передусім з метою спільної участі у виборчому процесі шляхом висунування своїх кандидатів на парламентських або місцевих виборах єдиним списком.

Виборчий бюлетень (фр. *bulletin*, італ. *bollettino* – записка, листок; від пізньолат. *bulla* – документ, засвідчений печаткою) – виборчий документ встановлених змісту й форми, призначений для таємного голосування на виборах, за яким проводиться голосування і здійснюється підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях.

Виборчий поріг або **прохідний бар'єр** – мінімальна частка первинного голосування, яку кандидат або політична партія повинні досягти до того, щоб отримати право на будь-яке представництво в законодавчому органі.

Виборчий фонд – форма нагромадження коштів для підготовки і проведення виборів, що має один накопичувальний рахунок у національній валюті, на який надходять кошти для фінансування передвиборної агітації, операції з якими проводяться лише в безготівковій формі, а також поточні рахунки, з яких здійснюється фінансування витрат на агітацію, і утворений відповідно до закону в установленому виборчою комісією порядку кандидатом на пост президента або політичною партією (виборчим блоком політичних партій), що висунула кандидатів у депутати.

Виборчі дії – первинна організаційно-правова форма виборчих процедур і стадій виборчого процесу, що забезпечує в ході виборів їх динамічне розгортання і завершення.

Виборчі дільниці – первинні територіальні утворення, що формуються для підготовки організації і проведення голосування та підрахунку голосів виборців, включають в себе територію окремих сіл, селищ, міст, районів у містах, які входять до складу відповідного виборчого округу.

Виборчі комісії – спеціальні колегіальні державні органи, уповноважені організувати підготовку і проведення виборів та забезпечувати повне й однакове дотримання виборчого законодавства України на всій території України і щодо всіх видів виборів.

Виборчі округи – територіальні утворення, що формуються для проведення виборів, включають в себе один або кілька районів, міст, районів у містах, утворюються в межах одного з регіонів України - Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, - з урахуванням їх внутрішнього адміністративно- територіального устрою.

Виборчі процедури – конкретний порядок здійснення передбачених виборчим законодавством дій, прийняття відповідними виборчими комісіями рішень, які забезпечують реалізацію виборчих прав учасників виборів на відповідних стадіях виборчого процесу.

Виборчі списки – виборчі документи, у вигляді яких здійснюється висування кандидатів у депутати за пропорційною виборчою системою.

Виборчі технології – сукупність політико-організаційних, інформаційних, пропагандистських та інших дій з метою приведення до влади певного політика, групи політиків, політичної організації чи їх об'єднання.

Виборчі цензи (лат. *census* – перепис, опис) – передбачені законом критерії чи умови, з якими пов'язується можливість набуття особою активного і пасивного виборчого права.

Відкріпне посвідчення – документ суворої звітності, який видається дільничною виборчою комісією на підставі письмової заяви виборця, який вибуває з населеного пункту, де він включений до списку виборців, або повертається з-за кордону в Україну.

Голосування – безпосередній акт волевиявлення громадян під час виборів. Складається з ідентифікації (засвідчення особи) виборця, отримання бюлетеня і власне голосування.

День тиші – неформальна назва дня безпосередньо перед виборами, коли заборонена агітація. «День тиші» у виборчій практиці також позначають термінами «період тиші» або «день роздумів».

Дискредитація (франц. *Discréditer* – підривати довіру) – умисне зганьблення чийогось імені, підриив довіри, приниження чийогось честі, гідності, авторитету. У політиці вживається як один із засобів боротьби з противниками, досягнення успіху в передвиборчих змаганнях.

Екзит-пол (англ. *exit poll* – опитування на виході) – опитування громадян, що проводиться соціологічними службами на виході з виборчих дільниць після голосування, з метою передбачити його результати.

Електорат – коло людей, які мають право брати участь у виборах певного органу чи посадової особи.

Закордонні виборчі дільниці – виборчі дільниці, що утворюються при дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України за кордоном, а також у військових частинах (формуваннях), дислокованих за межами України.

Звичайні виборчі дільниці – виборчі дільниці, що утворюються для організації голосування виборців за місцем їх проживання.

Змішана виборча система – виборча система, яка є тією чи іншою комбінацією мажоритарної й пропорційної виборчих систем.

Імперативний мандат – правило, згідно з яким депутат представницького органу влади зв'язаний наказами виборців і протягом усієї своєї діяльності відповідальний перед ними. При цьому законодавчо закріплена можливість дострокового відкликання депутатів, що не виправдали довіри виборців. Імперативний мандат існує, в основному, в соціалістичних. У державах ліберальної демократії імперативний мандат, як правило, не застосовується через його протиріччя принципу національного представництва.

Каденція (італ. *cadenza*, від лат. *cadere* – падаю, припиняюся), в нормативних документах, політиці, політології та ЗМІ – термін повноважень обраної (призначеної) посадової особи або колегіального органу влади; час, протягом якого діє її мандат.

Легітимність – здатність того чи іншого політичного режиму досягти суспільного визнання та виправдання народом обраного політичного курсу, прийнятих ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади.

Мажоритарна виборча система – виборча система, відповідно до якої обраним по відповідному виборчому округу є той кандидат, який набрав встановлену законом більшість голосів.

Мандат (лат. *mandatum* – доручення) – юридичне відношення представництва, а також документ, що засвідчує законність цього представництва.

Непрямий підкуп виборців – надання виборцям, закладам, установам, організаціям незалежно від їх підпорядкування та форми власності, неправомірної вигоди, що супроводжується передвиборною агітацією, згадуванням назви політичної партії, яка висунула кандидата, імені кандидата, або використанням символіки партії, зображення кандидата.

Офіційні спостерігачі – особи, які є суб'єктами виборчого процесу, представляють кандидатів та партії (блоки), які висунули кандидатів, що здійснюють публічний контроль за додержанням виборчого законодавства усіма суб'єктами виборчого процесу і за безперешкодною реалізацією виборцями своїх прав на вільне волевиявлення.

Панаशाж (фр. *panachage* – змішування) – у виборчому праві встановлений законом дозвіл виборцю голосувати за кандидатів різних партійних списків. Використовується у Швейцарії, Швеції, Норвегії.

Пасивне виборче право – право громадян бути обраними до органів влади. Поряд з активним виборчим правом – частина суб'єктивного виборчого

права. На відміну від активного виборчого права, пасивне виборче право може бути обмежене більш високим віковим або майновим цензом. Також воно може бути обмежена в ході люстрації для конкретних особистостей, а також за вироком суду.

Передвиборча агітація (лат. *agitatio* – приведення в рух, спонукання) – гарантоване законом право суб'єктів виборчого процесу на поширення серед громадськості своїх ідей, політичних лозунгів та ідеології з метою політичного впливу на електорат, що являє собою комплекс заходів, які проводяться з метою спонукання виборців до голосування на підтримку тих чи інших суспільно- політичних сил в країні і відбуваються у формі публікації агітаційних матеріалів у засобах масової інформації, розповсюдження виборчих листівок, розклеювання виборчих плакатів, публічних закликів голосувати за чи проти кандидатів, а також у формі публічних дебатів, дискусій, «круглих столів», прес-конференцій, інтерв'ю, виступів, політичної реклами, теленарисів, відеофільмів, інших публікацій та повідомлень про кандидатів, партію (блок), яка висунула кандидата, та в інших формах, що не суперечать чинному законодавству.

Передвиборча програма – політична платформа кандидата чи політичної партії (виборчого блоку політичних партій) – суб'єктів виборчого процесу, що являє собою стислий виклад основного змісту плану дій і реформ, а також суспільної ідеології, з якою вони виступають в процесі передвиборної агітації і яку зобов'язуються реалізувати у разі здобуття підтримки громадян на виборах, достатньої для набуття права на участь у розподілі державної влади.

Передвиборчі дебати (фр. *debattre* – сперечатися) – форма передвиборної агітації, що проводиться в строки, передбачені законом для проведення такої агітації, і являє собою публічну дискусію між кандидатами на посаду глави держави чи кандидатами у депутати, що проводиться в засобах масової інформації у фіксований час і за заздалегідь встановленим регламентом.

Підкуп виборців – надання вигод від імені благодійних організацій, засновником або членом яких є кандидат у депутати, та від інших благодійних організацій, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати чи не голосувати за певного кандидата (партію) або згадуванням імені кандидата, назви партії, використання символіки партії.

Плебіцит – всенародне опитування населення шляхом голосування, різновид референдуму з метою виявлення думки з якогось загального і значного питання.

Політична реклама (лат. *reclamare* – голосно виголошувати) – форма передвиборної агітації, яка реалізується шляхом розповсюдження спеціальної інформації про кандидатів, а також політичні партії (виборчі

блоки політичних партій), що висунули кандидатів, з метою формування відповідної громадської думки і здобуття підтримки виборців під час голосування.

Пропорційна виборча система – система виборчого права, за якої голосування за кандидатів проводиться за партійними списками. Розподіл мандатів між партіями здійснюється відповідно (пропорційно) до кількості голосів, поданих за кожен партійний список у кожному виборчому окрузі.

Референдум – спосіб прийняття законів та інших рішень із найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян шляхом всенародного голосування.

Самовисуванець – кандидат, який висунув власну кандидатуру на виборну посаду.

Спеціальні виборчі дільниці – виборчі дільниці, що утворюються у стаціонарних лікувальних закладах, на суднах, які перебувають в день голосування у плаванні під Державним Прапором України, на польярних станціях України, в установах кримінально- виконавчої системи та в інших місцях тимчасового перебування виборців з обмеженими можливостями пересування.

Стадії виборчого процесу – етапи організації і проведення виборів, в межах яких здійснюються передбачені законом виборчі дії, а також виборчі процедури, що забезпечують реалізацію виборчих прав громадян та інших учасників виборів, цілісність, завершеність і легітимність виборчого процесу при формуванні представницького органу публічної влади.

Суб'єктивне виборче право – гарантоване державою і закріплене в Конституції право громадянина держави обирати та бути обраним до її органів, а також до органів місцевого самоврядування. Це право слід розуміти як встановлене Конституцією та законами України право громадянина України брати участь у всіх видах виборів на всіх стадіях їх організації, підготовки і проведення.

Таємне голосування – спосіб прийняття відповідних рішень органами влади, тип голосування на виборах до цих органів, що здійснюється за допомогою бюлетенів для голосування і за якого виключається можливість контролю за волевиявленням особи, що бере участь у такому голосуванні.

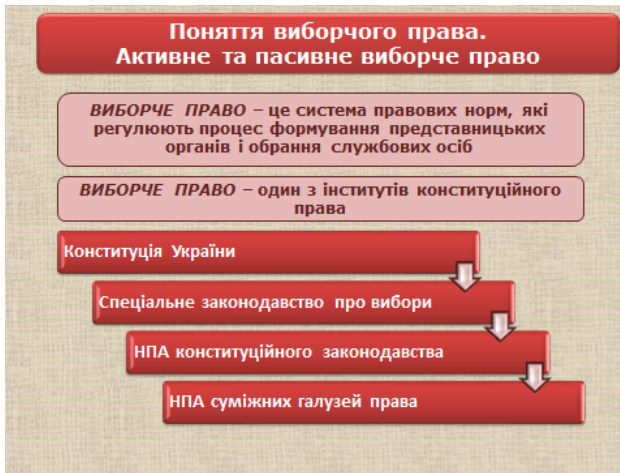
Фальсифікація результатів виборів – незаконне втручання в процес виборів з метою спотворення результатів волевиявлення за рахунок збільшення частки голосів за певного кандидата або зменшення частки голосів «чужого» кандидата, або обох цих способів. Фальсифікації виборів перебувають поза законом в більшості країн, у тому числі й в Україні.

Центральна виборча комісія – незалежний постійно діючий колегіальний державний орган, який забезпечує організацію підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, а також всеукраїнських референдумів і здійснює консультативно-методичне забезпечення виборів до місцевих рад, сільських, селищних, міських голів і проведення місцевих референдумів, чим забезпечує здійснення передбачених законом принципів і засад виборчого процесу, реалізацію виборчих прав громадян.

Явка виборців – один із типів результатів виборів. Явка відображає відсоток осіб, які мають право голосу, та віддали свої голоси під час виборів. Явка виборців визначається в вигляді відсотку зареєстрованих виборців, які взяли участь в голосуванні, та зазвичай вираховується за підписами виборців в списках виборців на виборчих дільницях. Явка громадян виборчого віку відображає відсоток громадян виборчого віку, які проголосували, включаючи тих, які не зареєстровані, або з іншої причини не мають права голосу.

СХЕМИ ДО КУРСУ

ПРИНЦИПИ ВИБОРЧОГО ПРАВА

СТАДІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Стадії виборчого процесу

1. Призначення дати виборів

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ:
остання неділя березня п'ятого року повноважень 2019 р.
31 березня 2024 р.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ:
остання неділя жовтня п'ятого року повноважень 2019 р.
29 жовтня 2023 р.

МІСЦЕВІ ВИБОРИ:
остання неділя жовтня п'ятого року повноважень 2020 р.
26 жовтня 2025 р.

Стадії виборчого процесу

2. Утворення виборчих округів і виборчих дільниць

Виборчий округ

- територіальний
- одномандатний (уніномінальний)
- багатомандатний (поліномінальний)

Стадії виборчого процесу

3. Утворення виборчих органів

- центральні
- територіальні
- ✓ окружні
- ✓ дільничні

Стадії виборчого процесу

4. Реєстрація виборців

- ✓ обов'язкова (Україна)
- ✓ добровільна (США)

5. Висування і реєстрація кандидатів

Стадії виборчого процесу

6. Передвиборча агітація

- ☑ «день тиші»

7. Голосування

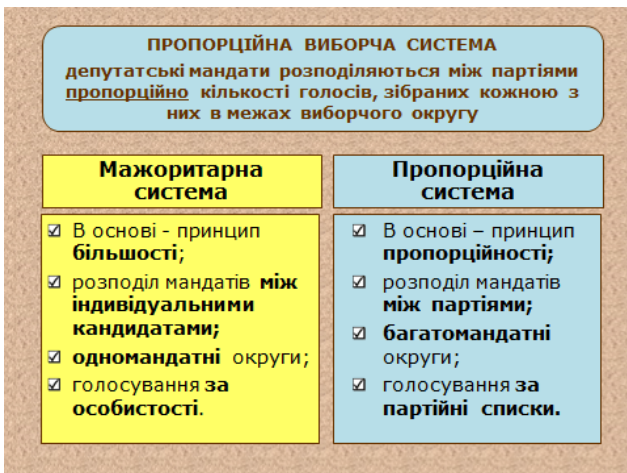
Стадії виборчого процесу

8. Підрахунок голосів

9. Встановлення результатів виборів та їх офіційне оприлюднення

10. Припинення діяльності територіальних виборчих комісій

ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗМІШАНА ВИБОРЧА СИСТЕМА: СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ

[...] Активне застосування змішаної виборчої системи, заснованої на сполученні двох систем представництва: пропорційної і мажоритарної, почалося у післявоєнний період (з 1949 р. – у Німеччині). Але з метою подолання недоліків і використання переваг мажоритарної і пропорційної виборчих систем вперше змішану систему було використано ще в 1915-1920 рр. у Данії.

Сутність змішаної виборчої системи полягає в тому, що одна частина депутатських мандатів розподіляється на основі принципів мажоритарної системи, а інша - відповідно до принципів пропорційної системи. Представництво будь-якої політичної партії складається з суми мажоритарних і пропорційних мандатів, вибори проходять в один тур. Мета змішаної виборчої системи полягає в тому, щоб створити правлячі більшості, забезпечити оптимальне представництво різних політичних течій і зберегти зв'язок між виборцями та обраними представниками, що не завжди можливе під час жорсткого застосування системи мажоритарного або пропорційного представництва. Отже, змішана виборча система - це система, за якою одна частина депутатів обирається за мажоритарною виборчою системою, а інша - за пропорційною, або ж вибори відбуваються за однією системою, а переможці визначаються за іншою.

Сучасна світова виборча практика має достатньо прикладів застосування змішаної виборчої системи як у розвинутих демократичних країнах, так і у «перехідних» країнах, демократичні традиції яких тільки формуються. Так, ефективно й результативно працює така виборча система у ФРН, що є парламентською республікою: п'ятивідсотковий виборчий поріг (його іноді називають «п'ятивідсотковою гільйотиною») не дає можливості дрібним партіям дестабілізувати роботу парламенту; більшість мандатів отримують великі і впливові на федеральному рівні партії, що дозволяє формувати достатньо стабільний уряд [1, с.144]. У країнах же з несталими демократичними традиціями змішана виборча система носить явний перехідний характер і є одним із засобів формування ефективної партійної системи. Так, саме змішана система, на думку дослідників, найбільшою мірою відповідає особливостям сучасної Росії, бо зберігає звичку виборців до мажоритарної системи й одночасно сприяє розвитку в країні багатопартійності [2, с.271].

Світовій виборчій практиці відомі кілька різновидів змішаної виборчої системи, серед яких найбільш поширеним є лінійне змішування, за яким одна частина парламенту обирається за мажоритарним, а інша – за пропорційним принципом. Лінійне змішування застосовують такі країни, як Німеччина,

Литва, Грузія, Словенія, Україна 1998 та 2002 р. та ін.

На прикладі Федеративної Республіки Німеччини, де змішана виборча система використовується досить давно і працює ефективно, розглянемо механізм підрахунку голосів та розподілу депутатських мандатів.

Відповідно до федерального закону про вибори в бундестаг половина депутатів нижньої палати парламенту обирається в одномандатних округах за мажоритарною системою відносної більшості; а інша половина обирається за пропорційною системою на основі партійних списків, висунутих у землях – суб'єктах федерації. Відповідно кожному виборцю надається два бюлетені. Один подається за конкретного кандидата (перший голос), другий — за земельний список політичної партії (другий голос) [3, с.104]. Кандидатам дозволено конкурувати в одномандатних округах, а також одночасно в списках партій. Отже, той самий кандидат може бути одночасно висунутим і по округу, і в складі земельного партійного списку.

Щодо мажоритарної складової даної виборчої системи, то відповідно до принципу відносної більшості обраним в окрузі вважається кандидат, що набрав найбільше число перших голосів. При рівній кількості голосів питання вирішується жеребкуванням [4, с.187].

Розподіл місць по земельних списках здійснюється за досить складною схемою.

1) Підраховуються другі голоси виборців, подані за кожен земельний партійний список.

2) Для розподілу депутатських місць між партійними списками загальне число депутатських мандатів, що розподіляються в окрузі, помножене на число других голосів, отриманих земельним списком на території округу, поділяється на загальне число других голосів, поданих за всі земельні списки. Тобто розрахунок ведеться за формулою:

$$Q = \frac{a \times b}{c},$$

де Q – кількість отриманих партійним списком депутатських місць, a - загальне число депутатських мандатів, що розподіляються в окрузі, b - число других голосів, отриманих списком на території округу, c - загальне число других голосів, поданих за всі земельні списки.

Для прикладу подібного розрахунку візьмемо умовний виборчий округ, де необхідно обрати 50 депутатів за 4 партійними списками (А, Б, В, Г). Припустимо, що голоси виборців розподілилися між партійними списками наступним чином:

за партію А – 10 000 голосів;

за партію Б – 5 000 голосів;

за партію В – 15 000 голосів;

за партію Г – 40 000 голосів.

Отже, загальне по округу число голосів, поданих за всі списки – 70 000 голосів.

Далі застосовуємо вище наведену формулу для розрахунку кількості отриманих кожним партійним списком депутатських місць. Так, для партії А:

$$Q = \frac{50 \times 10000}{70000} = 7,143$$

Аналогічні підрахунки для інших партійних списків дають такі результати:

для партії Б – 3, 5714285714285714285714285714286;

для партії В – 10,714;

для партії Г – 28,571428571428571428571428571429 (запис такого точного результату ділення буде необхідним для розподілу залишкових мандатів при другому підрахунку).

Кожен партійний список одержує стільки депутатських місць, скільки цілих чисел приходиться на нього у результаті вище наведеного розрахунку, тобто:

партія А – 7 місць;

партія Б – 3 місця;

партія В – 10 місць;

партія Г – 28 місць.

Як бачимо, після першого підрахунку вдалося відразу розподілити не всі мандати, а саме – 48, тобто 2 депутатських мандати залишилися нерозподіленими. Під час другого підрахунку мандати, що залишилися, розподіляються між партійними земельними списками в порядку убавання часток чисел, отриманих у результаті вище проведеного розрахунку. Однак, якщо який-небудь список, на який випало більше половини всіх поданих других голосів, одержує не більше половини місць, що розподіляються, йому, в обхід розподілу місць по частках, виділяється ще одне місце. У нашому прикладі партія Г вже при першому підрахунку одержала більше половини місць, тому розподіл 2 мандатів, що залишилися, йде по частках. Остаточний розподіл депутатських місць за партійними списками буде мати такий вигляд:

партія А – 7 місць;

партія Б – 3 місця;

партія В – 11 (10+1) місць;

партія Г – 29 (28+1) місць.

Особливістю змішаної виборчої системи Німеччини є те, що при підсумковому підрахунку депутатські мандати розподіляються таким чином, щоб загальна кількість місць, отриманих кожною партією (з урахуванням результатів обрання в одномандатних округах), була пропорційна кількості голосів, отриманих відповідними партійними списками. На думку дослідників, мажоритарний елемент даної виборчої системи вигідний насамперед великим політичним партіям, бо дає їм можливість дублювати найбільш важливі кандидатури, висуваючи їх як по округах, так і у складі земельних партійних списків. Персональне голосування за кандидата в одномандатних округах ставить своєю метою забезпечити тісні взаємозв'язки між виборцями і їх представниками. На практиці, однак, перевагу цих округів не слід

переоцінювати, бо у Німеччині вибори в одномандатних округах здебільшого засновані на перевагах, що віддаються партіям, а не особистості кандидатів. Первісні надії на те, що система змішаного представництва буде гарантією тісних взаємозв'язків між виборцями і депутатами, здійснилися тільки частково, незважаючи на спроби останніх установити тісні зв'язки зі своїми виборчими округами. Проте, мажоритарна складова німецької виборчої системи допомагає, принаймні, скоротити ту відстань між виборцями і депутатами, що звичайно збільшується при використанні класичних систем пропорційного представництва із закритими списками.

Більш того, німецька система двох голосів дозволяє виборцям розділити свої голоси стратегічно між існуючими або можливими партнерами по коаліціях. Фактично, поділ голосів є звичайним явищем серед прихильників невеликих партій. Оскільки кандидати невеликих партій мають мало шансів перемогти в одномандатних округах, їхні прихильники часто віддають перший голос кандидатові з більшої коаліційної партії. У такий же спосіб прихильники великих партій можуть «позичити» свій другий голос меншій партії по коаліції для того, щоб забезпечити подолання нею встановленого законом п'ятивідсоткового виборчого порога. Таким чином, поділ голосів стратегічно використовується виборцями для підтримки партнера «їхньої» партії по коаліції або, принаймні, для вказівки на їхні коаліційні переваги.

Німецьку змішану систему часто називають змішаною пропорційною системою, тим самим відзначаючи високо-пропорційні результати, до яких вона приводить. Важливим наслідком її застосування у Німеччині є практична неможливість сфабрикувати ситуацію, за якої одна партія виграє абсолютну більшість парламентських місць на меншості набраних голосів. Фактично, за останні шістьдесят років у Німеччині цього не відбувалося. Уряди більшості завжди були коаліційними урядами, і будь-яка зміна уряду відбувалася через зміни у структурі коаліції. Німецькі коаліційні уряди звичайно стабільні, і виборці вважають їх легітимними через внутрішні стимули коаліцій до співробітництва. Багато жителів Німеччини віддають перевагу коаліційному уряду перед однопартійним. Основна функція контролю виконується опозицією, що досить широко представлена. Важливо відзначити, що взаємини між урядом і опозицією в німецькій політиці є скоріше одностайними і погодженими, чим конфліктними або ворожими. Але це, на нашу думку, є результатом скоріш історичної традиції й політичної культури, чим виборчої системи як такої.

Змішані пропорційні системи, за даними ACE Electoral Knowledge Network, використовуються тільки в семи країнах світу (Німеччині, Венесуелі, Новій Зеландії, Мексиці, Італії, Болівії й Угорщині), але охоплюють при цьому 265 мільйонів населення і представляють близько 6% від загального числа населення планети [5].

Своєрідну, досить складну змішану виборчу систему застосовує Мексика. Палата депутатів Національного конгресу Мексики складається з 500 депутатів: 300 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості по

одномандатних округах і 200 депутатів обираються за системою пропорційного представництва по багатомандатних виборчих округах на основі регіональних списків. Сенат складається із 128 депутатів: 96 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості і 32 депутати обираються за пропорційним принципом на основі загальнонаціонального партійного списку. Для обрання депутатів за принципом пропорційного представництва в країні формуються п'ять багатомандатних виборчих округів.

При розподілі депутатських місць у Мексиці застосовується система мінімального представництва, використання якої складається з трьох стадій. На першій стадії враховується мінімальний відсоток - партія, що набрала в багатомандатному виборчому окрузі як мінімум 5% поданих голосів, відразу одержує одне депутатське місце.

Для прикладу розрахунку за системою мінімального представництва візьмемо згадуваний вище умовний виборчий округ, по якому необхідно обрати 50 депутатів за чотирма партійними списками (А, Б, В, Г). Знову припустимо, що голоси виборців розподілилися між партійними списками наступним чином:

за партію А – 10 000 голосів;

за партію Б – 5 000 голосів;

за партію В – 15 000 голосів;

за партію Г – 40 000 голосів.

Мінімальні 5% дорівнюють 3 500 голосів, тобто у нашому випадку всі чотири партії відразу одержують по одному мандату. Нерозподіленими залишились 46 мандатів.

На другій стадії підрахунку, після розподілу депутатських місць за допомогою мінімального відсотка, обчислюють так звану натуральну частку - шляхом поділення загальної по округу кількості голосів, поданих за всі списки, на число нерозподілених мандатів. Загальна кількість голосів у нашому прикладі складає 70 000 голосів.

Отже, натуральна частка складає 70 000 голосів: 46 мандатів = 1521.

Кожній партії дістанеться стільки мандатів, скільки разів натуральна частка укладеться в кількості голосів, поданих за партію, тобто:

для партії А – 10 000 голосів : 1521 = 6,574;

для партії Б – 5 000 голосів: 1521 = 3,287;

для партії В – 15 000 голосів: 1521 = 9,861;

для партії Г – 40 000 голосів: 1521 = 26,298.

Отже, після другої стадії підрахунку розподіл мандатів виглядає наступним чином:

партія А - 7 (1 + 6) мандатів;

партія Б – 4 (1 + 3) мандати;

партія В – 10 (1 + 9) мандатів;

партія Г – 27 (1 + 26) мандатів.

Легко підрахувати, що нерозподіленими залишились ще два мандати.

Якщо після застосування методів мінімального відсотка і натуральної частки залишаються невикористані мандати, то вони розподіляються на третій

стадії підрахунку із застосуванням методу найбільшого залишку. Під найбільшим залишком розуміють найбільший залишок голосів, що вийшов після розподілу мандатів за допомогою натуральної частки. Тобто, ще по одному мандату отримують партії В і А.

Остаточний результат розподілу депутатських місць буде мати такий вигляд:

- партія А отримує 8 мандатів;
- партія Б – 4 мандати;
- партія В – 11 мандатів;
- партія Г – 27 мандатів.

Схожі виборчі системи використовують під час парламентських виборів і деякі країни «ближнього зарубіжжя». Так, із 150 депутатів парламенту Грузії 75 обираються по партійних списках за пропорційною системою, а 75 - в одномандатних округах. До сейму Литви 71 депутата обирають за мажоритарною системою, а 70 депутатів обираються на основі пропорційного представництва [3, с.111]. На відміну від німецької змішано-пропорційної системи, виборчі системи Грузії й Литви можна віднести до так званих змішаних паралельних систем, бо обидві їх складові (і пропорційна, і мажоритарна) діють незалежно одна від одної. Тобто, місця за системою пропорційного представництва заповнюються без будь-якого врахування результатів голосування по одномандатних округах.

За даними ACE Electoral Knowledge Network, змішані паралельні системи, які на сьогоднішній день використовуються у двадцятьох країнах світу, являють собою характерну рису устрою виборчих систем 90-х рр. ХХ ст. [6]. Пояснюється це, безумовно, їх можливістю поєднати у собі переваги системи пропорційного представництва по партійних списках із мажоритарним представництвом по одномандатних округах. У ряді країн (Гватемалі, Гвінеї, Камеруні, Південній Кореї, Росії, Сомалі, Хорватії, Японії та ін.) поряд із пропорційним представництвом по списках використовується компонент мажоритарної системи відносної більшості в одномандатних округах, у той час як в інших країнах (Албанії, Вірменії, Азербайджані, Грузії, Литві) мажоритарна складова змішаної виборчої системи представлена системою абсолютної більшості в два тури з перебалотуванням у другому турі двох кандидатів, що одержали найбільше число голосів у першому турі.

Баланс між кількістю пропорційних місць і кількістю місць за мажоритарною системою значно варіюється. Прикладами неврівноважених крайнощів можуть служити виборчі системи Тунісу (88% парламентарів обираються за мажоритарним принципом і лише 19 членів парламенту - за списками пропорційного представництва) та Сомалі (113 місць у парламенті розподіляються за пропорційною системою і лише 10 - від округів за системою відносної більшості). Однак у більшості країн зберігається більш тісна рівновага між двома складовими змішаної виборчої системи. Так, у Росії це співвідношення складає 50/50 (225 депутатів Державної Думи обираються за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, 225 - за пропорційною

виборчою системою) [4, с.420], а в Японії - 60/40 (146 депутатів Палати радників парламенту обирають від одномандатних округів, а інші 96 депутатів – за списками пропорційного представництва) [3, с.111].

Безсумнівний інтерес для дослідників представляє змішана виборча система, що мала місце на муніципальних виборах у Франції. Сутність її полягає в тому, що голосування ведеться строго по партійних списках, але розподіл мандатів здійснюється послідовно за мажоритарною і пропорційною системами. Уся територія муніципалітету являє собою єдиний багатомандатний округ. Політичні партії виставляють списки кандидатів (кожен список містить стільки кандидатів, скільки депутатів обирається до муніципальної ради). Половина мандатів розподіляється на основі мажоритарного принципу: партія, список кандидатів якої одержав більшість голосів виборців, одержує так звані «бонус більшості», тобто половину депутатських місць.

Так, у розглянутому вище прикладі партія Г, за список якої більшість виборців віддали свої голоси (40 000 голосів), відразу одержить половину від 50 депутатських місць, тобто 25 мандатів.

Решта мандатів (ще 50%) розподіляються між усіма партіями, що брали участь у виборах, пропорційно кількості отриманих ними голосів виборців. Причому партія, що вже одержала половину депутатських місць, бере участь у вторинному розподілі мандатів за пропорційною системою нарівні з іншими партіями [3, с.108]. Така варіація змішаної виборчої системи, з одного боку, дає можливість партії, що користується підтримкою більшості виборців, забезпечити собі більшість депутатських місць у представницькому органі, з іншого боку, гарантує наявність у цьому органі опозиції в особі депутатів від інших політичних партій.

Крім лінійного змішування, у деяких країнах застосовують так зване структурне змішування, сутність якого полягає в обранні однієї палати парламенту за мажоритарною виборчою системою, а іншої – за пропорційною. Так, депутати нижньої палати парламенту Австралії - палати представників - обираються за мажоритарною системою абсолютної більшості з преференційним голосуванням, а депутати верхньої палати - сенату - за системою пропорційного представництва.

Молода Українська держава теж має власний досвід застосування змішаної виборчої системи. З метою забезпечення структурування політичного спектра України, стимулювання розвитку загальнонаціональних партій, сприяння уніфікації, єдності українського суспільства вибори до Верховної Ради України 1998 та 2002 рр. проводились за паралельним лінійним змішуванням – із 450 депутатів 225 обиралися в одномандатних виборчих округах на основі мажоритарної системи відносної більшості, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій, блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва з чотирьохвідсотковим виборчим бар'єром [7]. Застосування вестмінстерської моделі мажоритарної складової виборчої системи надало можливість провести результативні вибори в один тур. З метою

забезпечення зрозумілості пересічному виборцю розподіл мандатів за пропорційною складовою здійснювався за методом найбільших залишків, без застосування менш зрозумілих і математично складніших методів дільників [8, с.47].

На відміну від широковідомої німецької змішаної системи, де пропорційна і мажоритарна складові тісно взаємопов'язані, виборча система, застосована в Україні, була простим механічним поєднанням двох зазначених систем. Як зазначено в матеріалах Венеціанської комісії, змішана виборча система виправдала деякі з покладених на неї надій: дозволила «поміркованим бути обраними в одномандатних округах, а партійній системі розвиватися на національному рівні» [9, с.37]. Політичні партії набули певного досвіду діяльності в умовах розподілу на більшість і опозицію, а суспільство усвідомило необхідність і неминучість такого розподілу [10, с.231]. Але суто механічне поєднання двох виборчих механізмів виявило певні суперечності, змішана виборча система не досягла однієї з основних цілей - політичного структурування самого парламенту: результати виборів у мажоритарних округах кардинально деформували підсумки голосування щодо політичних партій і блоків. [...]

Друкується за: Вагіна О. М. Змішана виборча система: світовий досвід застосування. *Вибори та демократія* : науково-просвітницький правничий журнал. Київ : Ін-т виб. права. 2011. № 1-2 (27-28). С. 27-36.

МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОПОРЦІЙНОГО ГОЛОСУВАННЯ: РІЗНОВИДИ Й ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

[...] Для пропорційного розподілу мандатів використовуються два основних методи: метод виборчої квоти та метод дільників. Перший ґрунтується на визначенні виборчої квоти (виборчого метру), під якою розуміють мінімальне число голосів, необхідне для отримання одного депутатського мандату.

Основним методом визначення виборчої квоти, на якому базуються всі інші його конфігурації, є метод англійського баррістера Томаса Гейра, який у 1855 р. запропонував розраховувати квоту за найпростішою формулою: $Q=V/M$, де Q – виборча квота, V – загальне число голосів виборців, M – загальне число мандатів. Визначення кількості отриманих кожною партією мандатів проводять за формулою $m=v/Q$, де m – кількість отриманих кожним партійним списком депутатських місць, v – число голосів виборців, зібраних кожною партією, Q – виборча квота. Ціла частина результату ділення показує, скільки мандатів отримає партія. Метод пропорційного розподілу мандатів за формулою Т. Гейра використовується у багатьох країнах, зокрема, на виборах до Державної Думи Російської Федерації, бундесрату Німеччини та ін.

Визначення результатів пропорційного голосування за методом Т. Гейра уявляється досить простим і зрозумілим (через це квоту Гейра часто називають природною квотою), однак сучасні політичні реалії набагато складніші, ніж класичні приклади. Такі об'єктивно існуючі обставини, як застосування виборчого бар'єра, наявність недійсних бюлетенів, можливість голосування «проти всіх» тощо обумовлюють існування помітного недоліку застосування методу Т. Гейра: утворення великих залишків голосів і, як наслідок, наявність нерозподілених мандатів [4, с. 100].

Намагання уникнути цих недоліків спричинило спроби вдосконалення формули Т. Гейра, сутність яких полягає головним чином у намаганні зменшити розмір виборчої квоти шляхом додавання до знаменника по 1, 2, 3... одиниці. Таке зниження квоти дозволяє відразу розподілити значно більше мандатів. Найбільшої популярності набули методи Е. Гагенбах-Бішоффа та Г. Друпса, які використовують Австрія, Люксембург, Мальта, ПАР та ін.

Так, професор фізики й математики Базельського університету (Швейцарія) Едуард Гагенбах-Бішофф у 1888 р. запропонував визначати виборчу квоту за формулою: $Q=V/M+1$. Деякий інший варіант розрахунку виборчої квоти було розроблено англійським математиком і юристом Генрі Друпсом: $Q=V/(M+1)+1$ ... Як бачимо з формули, сутність методу Г. Друпса полягає в послідовному збільшенні знаменника на 1, 2, 3..., поки не вийде виборча квота, що дозволяє розподілити всі мандати.

Проілюструємо ці методи на модельному прикладі округу, в якому розподіляється 6 мандатів, на які претендують списки п'яти партій. Завдання

даного дослідження дозволяють нам свідомо залишити поза розрахунками такі чинники, як наявність недійсних бюлетенів, голосів «проти всіх» тощо. Результати розподілу наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл мандатів за квотами Гейра, Гагенбах-Бішоффа, Друпа

Партії	Голоси	Квота Гейра, $Q=V/M$	Мандати за квотою Гейра	Квота Гагенбах-Бішоффа, $Q=V/M+1$	Мандати за квотою Гагенбах-Бішоффа	Квота Друпа, $Q=V/(M+1)+1$	Мандати за квотою Друпа
А	20.000	25.000	0	21.429	0	18.750	1
Б	16.000		0		0		0
В	34.000		1		1		1
Г	43.000		1		2		2
Д	37.000		1		1		1
Разом	150.000	-	3	-	4	-	5

Як бачимо, застосування формули Гейра дозволяє відразу розподілити лише три мандати з шести необхідних, підрахунок із застосуванням квоти Гагенбах-Бішоффа – 4 мандати, а подальше збільшення знаменника на одиницю за методом Друпа дозволяє розподілити вже 5 мандатів. Отже, очевидною перевагою застосування квот Гагенбах-Бішоффа та Друпа є можливість відразу розподілити більшу кількість мандатів, ніж при використанні квоти Гейра.

В Італії свого часу застосовувалася квота, запропонована бельгійським політичним діячем П. Імперіалі, яка розраховується за формулою $Q=V/M+2$. М. Афанасьєва згадує також формулу, запропоновану німецьким професором математики Х.Ф. Німайером, яка має такий самий ефект, що і квота Гейра, але розраховується інакше: $m=(v*M)/V$ [1, с. 197].

Отже, найбільшою з наведених є квота Гейра, найменшою – квота Імперіалі; квоти Гагенбах-Бішоффа та Друпа, які майже не відрізняються, мають середнє значення між цими крайніми варіантами [6, с. 59]. Математичні розрахунки дозволяють сформулювати наступну закономірність: чим меншою є квота, тим більш вигідно це для партії, що одержала найбільшу кількість голосів виборців. Тому, як зазначає Р. Чупрін, застосування квоти Імперіалі може розглядатися як штучний спосіб спотворення пропорційності результатів виборів на користь правлячої партії, яка прагне зберегти за результатами нових виборів своє панівне становище [12, с. 9].

Оперування різними варіантами квот дає змогу програмувати певні електоральні результати: так, збільшення виборчої квоти може обмежити представництво найбільшої партії [5]. Це буде тим більш ефективним, чим менша кількість мандатів розподіляється в окрузі. І навпаки, чим більша кількість мандатів в окрузі, тим ближчими є значення різних квот: отже, при застосуванні системи з єдиним загальнодержавним виборчим округом, в якому обирають весь склад парламенту, результат розподілу мандатів практично не залежить від виду виборчої квоти.

У будь-якому випадку при застосуванні методів квот залишаються

невикористані голоси і нерозподілені мандати, що вимагає проведення підрахунків у два етапи: перший – із застосуванням однієї із виборчих квот, а другий – за допомогою правил вторинного розподілу. Останні мають багато модифікацій, розроблених і апробованих переважно у США [1, с. 197]. Найбільш відомими з них є метод О. Гамільтона (або правило найбільшого залишку) та метод Т. Джефферсона (або правило найбільшої середньої).

За правилом найбільшого залишку нерозподілені мандати віддаються партіям, що мають найбільші залишки голосів виборців (або, що еквівалентно, найбільші дробові частини результату ділення, проведеного на першому етапі). Результати подібного розрахунку для згадуваного вище модельного виборчого округу наведено в таблиці 2 (підкресленням виділено найбільші залишки, які принесли партіям мандати на другому етапі).

Таблиця 2

Розподіл мандатів за квотою Гейра та методом найбільшого залишку

Партії	Голоси	Мандати, I етап (за квотою Гейра)	Використа ні голоси	Залишок голосів	Мандати, II етап	Мандати, підсумок
А	20.000	0	0	<u>20.000</u>	1	1
Б	16.000	0	0	<u>16.000</u>	1	1
В	34.000	1	25.000	9.000	0	1
Г	43.000	1	25.000	<u>18.000</u>	1	2
Д	37.000	1	25.000	12.000	0	1
Разом	150.000	3	75.000	75.000	3	6

Правило найбільшого залишку сприяє невеликим, менш впливовим партіям, які «підбирають» мандати, що залишилися після першого розподілу, а це, тим самим, стимулює збільшення кількості малих партій [2, с. 137]. Причому, чим менша кількість мандатів, тим більше ця система сприяє дрібним політичним партіям [4, с. 101]. Але іноді це правило застосовується з обмеженнями: в Угорщині нерозподілені мандати передаються тільки тим спискам, залишки голосів у яких перевищують $2/3$ квоти.

За правилом найбільшої середньої розподіл мандатів відбувається трохи складніше: мандати, що залишилися, розподіляються між партіями, які мають найбільшу середню, за формулою: $Z=v/(m+1)$, де Z – середня, v – число голосів виборців, зібраних кожною партією, m – кількість мандатів, отриманих списком при першому розподілі (який можна проводити як за природною квотою, так і за квотою Гагенбах-Бішоффа). Додавання до дільника одиниці є важливим у тому випадку, коли при першому розподілі партія не отримала жодного мандата, бо, як відомо, на нуль ділити не можна. Результати подібних підрахунків у визначеному вище модельному окрузі вміщено в таблиці 3.

Як бачимо, правило найбільшої середньої сприяє великим, більш впливовим партіям, бо дозволяє їм отримати нерозподілені при першому підрахунку мандати, і майже зовсім не залишає шансів невливовим партіям.

При застосуванні методу найбільшої середньої можливий й інший варіант визначення результатів, коли розподіл мандатів відбувається відразу за

Розподіл мандатів за квотою Гейра та методом найбільшої середньої

Партії	Голоси	Мандати, I етап (за квотою Гейра)	Середня, $Z=v/(m+1)$	Мандати, II етап	Мандати, підсумок
А	20.000	0	<u>20.000</u>	1	1
Б	16.000	0	16.000	0	0
В	34.000	1	17.000	0	1
Г	43.000	1	<u>21.500</u>	1	2
Д	37.000	1	<u>18.500</u>	1	2
Разом	150.000	3	-	3	6

правилом найбільшої середньої, без застосування методів квот для першого розподілу мандатів. Але проведені дослідження показують, що обидва варіанти дають однаковий кінцевий результат [2, с. 138].

Існує ще один метод, який дуже сприяє великим партіям – метод найсильніших списків: мандати, які залишилися нерозподіленими в кінці першого розподілу, надаються списку, який отримав найбільшу кількість голосів. Цей метод досить рідко використовувався в минулому й не має прикладів застосування сьогодні [4, с. 101].

Отже, при однаковому розподілі голосів між політичними партіями остаточною картина виборів буде різною в залежності від обраного способу розподілу мандатів [10]. Вибір цього способу не є випадковим і ґрунтується на реальному розподілі політичних сил в країні, особливостях конфігурації партійної системи, реальній та прогнозованій структурі парламентських коаліцій тощо. Ці та інші чинники обумовлюють і загальну спрямованість виборчої системи: орієнтація її на великі впливові партії вимагає застосування правила найбільшої середньої, а орієнтація на невеликі, менш впливові партії є результативною при використанні правила найбільшого залишку.

Ще одним методом пропорційного розподілу мандатів є метод дільників. Він полягає в послідовному розподілі числа голосів, отриманих кожним партійним списком, на визначену серію дільників. Підвалини методу було закладено в 1882 р. бельгійським математиком і юристом, професором Гентського університету Віктором Д'Ондтом, який запропонував визначати результати пропорційного голосування наступним чином:

1) число отриманих кожною партією голосів слід поділити послідовно на ряд натуральних чисел, починаючи з одиниці (на 1, 2, 3, 4...);

2) частки від ділення треба розташувати в убутному порядку;

3) далі слід розподіляти по одному мандату тим спискам, яким відповідають найбільші частки від ділення до вичерпання кількості мандатів.

Проілюструємо цю методику розрахунку на прикладі вище розглянутого модельного округу, в якому 5 політичних партій змагаються за 6 мандатів. Результати ділення наведено у таблиці 4 (найбільші частки, які принесли партіям по одному мандату, виділено підкресленням).

Як бачимо, метод дільників В. Д'Ондта помітно сприяє партіям-фаворитам: застосування цього методу (як і правила найбільшої середньої) дає

Розподіл мандатів за методом дільників Д'Ондта

Партії	:1	:2	:3	Мандати
А	<u>20.000</u>	10.000	6.666	1
Б	<u>16.000</u>	8.000	5.333	0
В	<u>34.000</u>	17.000	11.333	1
Г	<u>43.000</u>	<u>21.500</u>	14.333	2
Д	<u>37.000</u>	<u>18.500</u>	12.333	2
Разом	-	-	-	6

перевагу більш впливовим і чисельним партіям. Досвід застосування методу Д'Ондта мають багато країн, серед яких Австрія, Аргентина, Бельгія, Болгарія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія тощо.

На відміну від методу виборчої квоти, метод дільників не вимагає проведення додаткових розрахунків і дозволяє відразу розподілити всі мандати. Але використання методу ускладнюється, якщо у великому багатомандатному окрузі треба обрати, наприклад, весь склад парламенту, що вимагає застосування значно більшої серії дільників, ніж у наведеному вище прикладі.

Існують модифікації методу В. Д'Ондта, які відрізняються між собою, власне, порядком обраної серії дільників. Так, П. Імперіалі запропонував ділити число отриманих кожною партією голосів послідовно на такий же ряд чисел, як і в методі Д'Ондта, але починаючи з двійки (2, 3, 4, 5...), що буде сприяти найвпливовішій партії. Для малих партій надзвичайно сприятливим є «датський» метод, де дільники складають наступний ряд: 1, 4, 7, 10... У сучасній електоральній практиці ця методика майже не використовується [6, с. 63], (назвою метод зобов'язаний Данії, де його використовують на одному з етапів підрахунків). За методом французького професора математики А. Сен-Лагю, запропонованим у 1910 р., перший дільник дорівнює 1, а наступними є 3, 5, 7 і подальші непарні цілі числа. Сенс такої заміни в тому, щоб зменшити перевагу найбільшої партії і допомогти менш впливовим партіям [4, с. 102]. Але з метою уникнення надмірної фрагментації представницьких органів може використовуватись модифікований метод Сен-Лагю (його називають «скандинавським» через країни застосування, зокрема, Швецію й Норвегію), коли в якості запобіжного засобу щодо отримання мандатів кандидатами від занадто малих і не впливових партій може встановлюватися неявний виборчий бар'єр шляхом збільшення першого дільника до 1,4 або 1,5. На думку фахівців, ця методика зменшує переваги як найбільших, так і малих партій, та сприяє підтримці середніх партій [5]. Результати використання модифікацій методу дільників оформлено в таблицях 5 і 6.

В Україні пропорційна система голосування застосовувалась на виборах до Верховної Ради у 2006 і 2007 рр. Вибори 1998, 2002, 2012 та 2014 рр. відбувалися за змішаною системою, за якої половина конституційного складу парламенту обиралася за пропорційною системою. Не дивлячись на постійні зміни й вдосконалення виборчої системи, методика визначення результатів пропорційного голосування залишалася сталою: і попередніми, і чинним

Таблиця 5

Розподіл мандатів за методом Імперіалі та «датським» методом

Партії	Метод Імперіалі				«Датський» метод			
	:2	:3	:4	Мандати	:1	:4	:7	Мандати
А	10.000	6.666	5.000	0	<u>20.000</u>	5.000	2.857	1
Б	8.000	5.333	4.000	0	<u>16.000</u>	4.000	2.285	1
В	<u>17.000</u>	<u>11.333</u>	8.500	2	<u>34.000</u>	8.500	4.857	1
Г	<u>21.500</u>	<u>14.333</u>	10.750	2	<u>43.000</u>	<u>10.750</u>	6.142	2
Д	<u>18.500</u>	<u>12.333</u>	9.250	2	<u>37.000</u>	9.250	5.285	1
Разом	-	-	-	6	-	-	-	6

Таблиця 6

Розподіл мандатів за методом Сен-Лагю (звичайним і модифікованим)

Партії	Метод Сен-Лагю				Модифікований метод Сен-Лагю			
	:1	:3	:5	Мандати	:1,4	:3	:5	Мандати
А	<u>20.000</u>	6.666	4.000	1	<u>14.285</u>	6.666	4.000	1
Б	<u>16.000</u>	5.333	3.200	1	11.428	5.333	3.200	0
В	<u>34.000</u>	11.333	6.800	1	<u>24.285</u>	11.333	6.800	1
Г	<u>43.000</u>	<u>14.333</u>	8.600	2	<u>30.714</u>	<u>14.333</u>	8.600	2
Д	<u>37.000</u>	12.333	7.400	1	<u>26.428</u>	<u>12.333</u>	7.400	2
Разом	-	-	-	6	-	-	-	6

Законом України «Про вибори народних депутатів України» (ст. 98, ч. 7-9) закріплено, що при виборах народних депутатів України використовуються методи Гейра та найбільшого залишку. Таку ж методику розподілу мандатів закріплено і нормами Закону України «Про місцеві вибори» (ст. 86, ч. 3, 6-7) [7; 8; 9]. Слід зауважити, що у нормах вітчизняного законодавства методи розподілу мандатів знеособлені, бо ніде не зазначено прізвищ авторів методик розрахунку. На думку Р. Чупріна, застосування квоти Гейра у поєднанні з методом найбільших залишків може вважатися однією з найбільш сприятливих комбінацій для пропорційного представництва та недискримінаційних по відношенню до малих партій [12, с. 11].

Прийнятий 7 листопада 2017 р. Верховною Радою України у першому читанні проект Виборчого кодексу пропонує багато суттєвих змін, серед яких зниження виборчого порогу до 4 %, створення 27 виборчих регіонів та застосування поряд з єдиними загальнодержавними закритими партійними списками й регіональних відкритих списків. Законопроект передбачає заміну змішаної системи на дворівневу пропорційну систему із переданням залишків. При цьому розподіл мандатів пропонується проводити в три етапи:

1) за методом Т. Гейра визначити кількість мандатів, отриманих регіональними партійними списками, на підставі єдиної загальнонаціональної виборчої квоти (ст. 376, ч. 2). Застосування для всіх регіональних округів єдиної квоти забезпечує, на думку дослідників, рівність ваги голосу виборця, що відповідає конституційному принципу рівного виборчого права [6, с. 116];

2) незаміщені мандати не перерозподіляти у регіоні, а передати до єдиного загальнонаціонального округу, де розподілити між загальнодержавними партійними списками на підставі повторного застосування тієї ж формули Гейра: для цього слід визначити цілу частину від результату ділення загальної кількості невикористаних голосів виборців, поданих у загальнодержавному виборчому окрузі на підтримку партійного списку, на загальнонаціональну виборчу квоту (ст. 376, ч. 4);

3) для розподілу решти депутатських мандатів між партіями, загальнодержавні списки яких мають більші порівняно з іншими дробові залишки після ділення на попередньому етапі розподілу, застосувати правило найбільшого залишку (ст. 376, ч. 5) [3].

Запропонована методика розподілу мандатів є досить складною як у технічному плані, так і в сприйнятті пересічними виборцями, тому вимагає, крім спеціальної підготовки членів виборчих комісій, проведення додаткових прогностичних досліджень стосовно зміни ролі малих та середніх партій в результаті застосування нової методики розрахунку. [...]

Друкується за: Вагіна О. М. Методи визначення результатів пропорційного голосування: різновиди й особливості застосування. *Гілея*. Київ, 2017. Вип. 127. С. 325-330.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг : навч.-метод. посіб. Київ : МАУП, 2001. 216 с.
2. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. Київ : Знання, 2008. 556 с.
3. Зарубежное избирательное право : учеб. пособие / А. С. Автономов и др. ; науч. ред. В. В. Маклаков. Москва : НОРМА, 2003. 283 с.
4. Політологія. Навчально-методичний комплекс : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 704 с.
5. Політологія: Наука про політику : підручник для вищої школи / В. П. Андрущенко та ін. ; ред. В. Г. Кремень, М. І. Горлач. Київ ; Харків : Єдинорог, 2001. 640 с.
6. Політологія : підручник / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 568 с.
7. Практикум з політології / Ф. М. Кирилюк та ін. ; ред. Ф. М. Кирилюк. Київ : «Видавничий дім «Комп'ютерпрес», 2003. 622 с.
8. Рябов С. Б. Політичні вибори : навч.посіб. Київ : Тандем, 1998. 96 с.
9. Чудаков М. Ф. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учеб. пособие для вузов по специальностям «Правоведение», «Политология», «Международное право». Минск : Харвест, 1998. 572 с.
10. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 480 с.
11. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2002. 574 с.

Додаткова:

1. Бебик В. М. Як стати популярним, перемогти на виборах та утриматись на політичному Олімпі. Київ : «Абрис», 1993. 128 с.
2. Вагіна О. М. Змішана виборча система: світовий досвід застосування. *Вибори та демократія*. 2011. № 1-2 (27-28). С. 27-36.
3. Вагіна О. М. Методи визначення результатів пропорційного голосування: різновиди й особливості застосування. *Гілея*. 2017. Вип. 127. С. 325-330.
4. Грабильнікова О. А. Історичні етапи становлення і розвитку інституту виборів в Україні. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 30-33.
5. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення : аналітична доповідь / за заг. ред. к. філос. н. О. А. Фісуна. Київ : ШСД, 2007. 120 с.
6. Журавський В.С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми) : Монографія. К. : Парлам. вид-во, 2002. 344 с.
7. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче

законодавство : монографія. Київ : Час Друку, 2011. 132 с.

8. Мазур О.Г. Виборчі системи: світовий досвід. Луганськ : Вид-во Східноукраїнського державного університету, 1999. 35 с.
9. Марцеляк О.В. Виборчі системи: огляд існуючих та модернізація вітчизняної. *Михайло Баймуратов: право як буття вченого* : зб. наук. праць до 55-річчя проф. М. О. Баймуратова / упор. та відп. ред. Ю. О. Волошин. Київ : Логос, 2009. С. 313-334.
10. Музиченко П. Вибори в історії України. *Юридичний вісник*. 1994. № 2. С. 34-38.
11. Нолен Д. Избирательные системы. *Технология и организация выборных кампаний: Зарубежный и отечественный опыт* / под ред. В. С. Комаровского, Г. И. Иванова. Москва : РАУ, 1993. С. 54-62.
12. Політологія : енциклопедичний словник / В. Денисенко та ін. ; за ред. В. Мельника. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 405 с.
13. Політологія : навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми. Львів : «Новий світ-2000», 2014. 779 с.
14. Поліщук І. Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу. *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 42-48.
15. Райковський Б., Рибачук М. Сучасні моделі виборчих систем: проблеми теорії і практики. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. № 1. С. 44-52.
16. Романюк А. Оцінка переваг і проблем пропорційної виборчої системи на прикладі країн Західної Європи та у світлі парламентських виборів в Україні у 2006 році. *Вибори та демократія*. 2006. № 3. С. 4-10.
17. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Львів : Астролябія, 2005. 348 с.
18. Уоллерстайн М. Избирательные системы. Партии и политическая стабильность. *Полис*. 1992. № 5-6. С. 156-162.
19. Чуб О. О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами : монографія. Харків : Одиссей, 2005. 232 с.
20. Шаповал В. М. Конституційні системи зарубіжних країн. Київ : Вища школа, 1992. 135 с.

Законодавчі та нормативні документи:

1. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 10.05.2021).
2. Конституція України. Харків : Веста ; Ранок, 2007. 64 с.; Конституція України *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
3. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text> (дата звернення: 10.05.2021).

Інформаційні ресурси:

6. Батура С. Політико-правові особливості становлення виборчої системи в

- Україні. *Віче*. 2012. № 22. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3383/> (дата звернення: 20.08.2018).
7. Бібліотека: політологія. URL: <http://politics.ellib.org.ua/> (дата звернення: 20.08.2018).
  8. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / за ред. Ю. Ключковського. Київ : Логос, 2009. 500 с. URL: <http://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf> (дата звернення: 20.08.2018).
  9. Пропорциональное представительство PR по спискам. Сеть сведений о выборах – ACE Electoral Knowledge Network. URL: <http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esd/esd02/esd02c/proporcionalnaya-sistema-golosovaniya-po-partiinum> (дата звернення: 20.08.2018).
  10. Распределение избирательных систем в мире. Сеть сведений о выборах – ACE Electoral Knowledge Network. URL: <http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esd> (дата звернення: 20.08.2018).
  11. Чупрін Р. В. Проектування виборчих систем: методи переведення голосів виборців у мандати. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер.: Політологія. 2012. Т. 197. Вип. 185. С. 7-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_197_185_3 (дата звернення: 20.08.2018).
  12. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів : [б. в.], 2010. 462 с. URL: <https://studopedia.info/7-5530.html> (дата звернення: 20.08.2018).
  13. Электоральная информационная библиотека ACE - ACE Electoral Knowledge Network. URL: <http://aceproject.org/> (дата звернення: 20.08.2018).

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Вагіна Олена Миколаївна

МОДЕЛІ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

Методичні рекомендації до семінарських занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Політологія»
освітньо-професійних програм «Політологія» та
«Міжнародна політика та політика національної безпеки»

Рецензент *С. І. Кальцева*
Відповідальний за випуск *Є. Г. Цокур*
Коректор *О. М. Вагіна*